

אמונת עתיד

"אמונת - זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)

"שפאפין בחי העולמים וזרע" (מדרש שוחר טוב תהלים יט)

הדפסת החוברת
לע"נ רבי אברהם אביטן זצ"ל (בן חנה)
נלב"ע כ"ז באייר תשנ"ה
תרומת המשפחה
ת. נ. צ. ב. ה.

גליון מס' 6

אלול תשנ"ה - תשרי תשנ"ו

דמי מנוי לשנה: 30 שקל

בהוצאת
מכון התורה והארץ
כפר דרום - חבל עזה
טל. 07-847325
פקס. 07-847055

מערכת:

הרב יואל פרידמן
הרב עזריאל אריאל

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

כל הזכויות שמורות

סדר ועימוד
"מיזם ופיתוח קטיף" בע"מ
כפר דרום

תוכן העניינים

מאמר מערכת

- 5 הרב יואל פרידמן טעמו של אתרוג

גנזי ראשונים

- 7 הרה"ג נתן רבינוביץ זצ"ל דין "כל שתיעבת" באתרוג מורכב

הגות

- 10 הרב צבי שוורץ ארץ שבעת המינים

מאמרים הלכתיים

- 14 הרב יגאל הדאיה בדיקת אתרוג בזכוכית מגדלת
18 הרב אהוד אחיטוב מעשר שני שאין בו שוה פרוטה

תשובות קצרות

- 22 הרב משה דוד מכבי לוונטהאל בציר ענבים בחול המועד
הרה"ג יהושע י. נויבירט שליט"א תשובה באותו ענין
25 הרב יהודה הלוי עמיחי בעיות כלאים בגינת הבית
27 הרב עזריאל אריאל אתרוג של מעשר ראשון
28 הרב יואל פרידמן סכך מעציץ שאינו נקוב
29 הרב אהוד אחיטוב מטבעות לחילול מעשר שני

תגובות

- זמן קליטה בהעברת שתיל מעציץ שאינו נקוב לקרקע
30 הרה"ג שלמה מן ההר שליט"א באותו ענין
הרב יואל פרידמן ברכת שהחיינו בנטילת מורכב
34 הרב יהודה זולדן על המכון, תר"מ מנשר הקומביין ועל השמיטה
35 ר' שמואל עמנואל

סקירות מדעיות

- 37 אגרונום מרדכי שומרון הפיטם של האתרוג
39 מעבדת מכון התורה והארץ חרקים במוצרי מזון

במכון ובגוש קטיף

- 41 מהנעשה והנשמע במכון התורה והארץ

רשימת המשתתפים בקובץ

הרה"ג נתן רבינוביץ זצ"ל	רב ור"מ בברוקלין, ניו יורק
הרה"ג שלמה מן ההר שליט"א	רב שכונת בית וגן, ירושלים
הרה"ג יהושע י. נויבירט שליט"א	ישיבת קול תורה ירושלים
הרב יהודה זולדן	ראש ישיבת ימית, נוה דקלים
הרב צבי שורץ	ר"מ בישיבת ימית, נוה דקלים
הרב משה דוד מכבי לוונטהאל	ירושלים, לשעבר רב בבית יתיר
ר' שמואל עמנואל	קב' שעלבים
הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב יואל פרידמן, הרב עזריאל אריאל, הרב אהוד אחיטוב, הרב יגאל הדאיה, אגרונום מרדכי שומרון	מכון התורה והארץ

הרב יואל פרידמן

טעמו של אתרוג

נאמר בפסוק (ויקרא כג מ):

ולקחתם לכם ביום הראשון: פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים.
קבלה היא בידנו שאותו "פרי עץ הדר" שהתורה מתכוונת אליו, זהו האתרוג (הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה). אעפ"כ הגמ' מציינת אותו בכמה וכמה תכונות ומחפשת להן אסמכתא בפסוק. אחת המרכזיות שבהן: "פרי עץ - שטעם עזו ופריו שוה" (סוכה לה ע"א, ויקרא רבה פ"ל פ' ח). ואמנם כיום אנחנו תמהים ושואלים איך מצאו הקדמונים טעם בעץ? והרי אין אנו מוצאים טעם אפילו בפרי! ואולי אין זה אלא מחמת ירידת הדורות! אך "בזמן המשנה והתלמוד אכלו - לאחר המתקה במלח או בחומץ - לא רק את הפרי, גם את התמרות או הלולבים - הנצרים הרכים קודם שהתפתחו לעלים. אלא טעמם אינו שונה בהרבה מטעם הפרי" (פרופ' פליקס, "עצי פרי למיניהם" עמ' 152).

בתחילת הבריאה חטאה הארץ. הקב"ה צוה עליה שתוציא "עץ פרי עושה פרי למינו". עץ פרי. וכתב רש"י (בראשית א יא עפ"י ב"ר ה, ט): "שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן אלא ותוצא הארץ וגו' ועץ עושה פרי - ולא עץ פרי".

תכונה זו - "טעם העץ כטעם הפרי" היא ביטוי של יצירה אידיאלית שלמה, וכפי שכותב הרב קוק זצ"ל (אורות התשובה פרק ו סעי' ז):

מתחילת הבריאה ראוי היה טעם העץ להיות גם הוא כטעם פריו, כל האמצעים (העץ) המחזיקים איזו מגמה רוחנית (הפרי) גבוהה כללית - ראויים היו להיות מוחשים בחוש נשמתי באותו הגובה והנועם שעצם המגמה מרגשת בו כשאנו מציירים אותה...

אף שהארץ חטאה והוציאה רק עצים עושי פרי - יצאו מכלל זה האתרוג שטעם עזו ופריו שוה. אך השלמות הזו שטעם העץ הוא כטעם הפרי או שהאמצעים הם ברמה הרוחנית של המגמות - היא גם הגורם לנפילה הגדולה, לחטאו של אדם הראשון. ר' אבא דעכו אמר שהאילן שממנו אכל אדם וחיה **הוא האתרוג**: הה"ד: "ותרא האשה כי טוב העץ" - אמרת צא וראה, איזהו אילן שעצו נאכל כפריו. ואין אתה מוצא אלא אתרוג (ב"ר ל' פ' טו).

חטאו של אדם הראשון, כחטאה של הארץ - הם כמעט הכרח המציאות. במתכונת הנוכחית של העולם, אין הארץ ואין האדם מסוגלים לראות את האידיאל הרוחני באמצעים כמו במגמה.

בכל שנה, כאשר אנו נוטלים את ארבעת המינים - אנו מתקנים את חטאו של אדם הראשון, כפי שמבאר הרמב"ן (ויקרא שם) שמילת התואר "הדר" שוה למילה אתרוג בלשון ארמית, כמו שמצינו בתרגום אונקלוס על הפסוק "נחמד

למראה" - "ד מ ר ג ג למיחזי". וכותב הרמב"ן (ויקרא שם):
ועל דרך האמת - הפרי שבו רוב התאווה ובו חטא אדם הראשון, שנא':
"**ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעיניים...**" והנה החטא
- בו לבדו, ואנחנו נרצה לפניו עם שאר המינין...

אך מדוע דוקא בסוכות נוטלים את ארבעת המינים?
נאמר בתורה: "בסוכות תשבו שבעת ימים... כי בסוכות הושבתי את בני
ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים" (ויקרא כג, מב-מג). נחלקו ר"ע ור"א (סוכה יא
ע"ב) מהי אותה סוכה בה ישבו ישראל בצאתם מארץ מצרים: ר"א אומר שישבו
תחת ענני הכבוד ור"ע אומר שהם ישבו בסוכה ממש. במשך שבעה ימים מצווה
האדם לשבת בסוכה, הוא יוצא מביתו הקבוע ודר בדירת ארעי, מתחת לסכך.
שבעה ימים הוא יושב ב"צילא דמיהמנותא", ללא קירות חוצצים בינו לבין
השמים. במשך שבעה ימים אלו, האדם יושב תחת סכך ממש, ומסגל לעצמו
את ההשגה שהוא יושב תחת ענני הכבוד.
בתקופה זו של התחדשות ושל התרוממות, כאשר אנו יושבים בצילא
דמהמנותא, אנו גם נוטלים את ארבעת המינים, כי אז אנו יכולים להשיג, לחדור
ולראות לתוככי האתרוג, לראות שטעם עצו שוה לטעם פרי, ולהרגיש את
אותה התרוממות באמצעים כמו במגמות.

בחוברת זו עוסקים אנו רבות באתרוג, בבחינת "דבר בעיתו מה טוב": חובת
נתינת המעשר הראשון באתרוג, התייחסות למנהג להסתכל על האתרוג
בזכוכית מגדלת, ברכת "שהחיינו" באתרוג המורכב, סקירה מדעית על מקור
הפיטם באתרוג, ועוד ועוד.

חוברת זו היא גם השישית במנין חוברות "אמונת עתיד". מבחינה זו, אנו
מסיימים מעגל שנתי של שש חוברות, ואנו תקוה שלא אירע ולא יארע דבר
תקלה על ידינו, שלא נכשלנו ולא נכשל בדבר הלכה ושמחו וישמחו בנו
חברנו (ברכות כח ע"ב).

במישור הציבורי, הימים הם קשים והרי גורל לעם ולמדינה. מה שבימים
כתיקונם אנו מסגלים לעצמנו להיות בצילא דמיהמנותא בחג הסוכות, בימים
טרופים אלו אנו מפנימים יום שאין לנו לסמוך אלא על אבינו שבשמים
כדברי המשנה (קדושין פב ע"א) "והגמלין רובן כשרים" וברש"י: "שפורשין
למדברות למקום גדודי חיות וליסטין ויראים לנפשם ומשברים לבם למקום".

אך מובטחנו ש"עת צרה היא ליעקב וממנה ייוושע" (ירמיה ל ז), ובודאי שנגיע
גם לימים טובים יותר, כפי שהרב זצ"ל מסיים באותה פסקא:

על כן מובטחים אנו בבירור, שיבואו ימים שתשוב הבריאה לקדמותה,
וטעם העץ יהיה כטעם הפרי, כי תשוב הארץ מחטאה וארחות החיים
המעשיים לא יהיו גורמים לחוץ בעד הנועם של האור האידיאלי, הנתמך
בדרכו על ידי אמצעים הגונים המחזיקים אותו ומוציאים אותו מן הכח
אל הפועל.

המערכת

הרה"ג נתן רבינוביץ זצ"ל

דין "כל שתיעבתי" באתרוג מורכב *

ב"ה, יום א', ל"ו לעומר תרפ"ד.
 שלום רב לכבוד הרב הגאון הגדול פאר הדור והדרו, רביס הולכים לאורו, והוא כהן לא-ל עליון גדולי הדור אליו יום יום ידרוש², ותורה מפיו יבקשו³, עוטה מעיל המעלות והמדות שהתורה נקנית בהן, שלשלת היוחסין, כקש"ת מרן אברהם יצחק קוק נ"י, ראב"ד בעיה"ק ירושלים, שלמא ישגא תובב"א.

כבוד גאונו הראה לי חיבה יתירה בתתו לי את שני ספריו מעט הכמות ורבי האכיות. טירדתי הרבה לא נתנה לי לעיין בשניהם, ועיינתי רק באחד, זהו "עץ הדר" אשר כשמו כן הוא: עץ שתול על פלגי מים⁴ הנובעים מים התלמוד, ענפיו מרובים ופירותיו מתוקים, אילן עומד בא"י וגופו נוטה בחו"ל, דכו"ע בתר עיקרו אזלינן⁵. קצרה ידי מלמדוד את עמקו ורחבו של הספר הקטן הזה המלא ענינים עמוקים ושיטות רחבות מני ים, ועתה הנה נודע לי כי פי שנים ברוחו של כבוד גאונו ממתניתא דרב ששת ומפלפולא דרב חסדא⁶. עברתי על דברי קדשו פעם במרוצה ופעם בעיון עד שענ"ד משגת.

באות א', מה שטען כבוד גאונו על הלבוש אם בני נח מצווים על הרכבת האילן - לא אכניס את ראשי תחת זרם ראיותיו שמביא כבוד גאונו בכוחו הגדול בבקאות ובחריפות לסתור דעת הלבוש⁷. אבל מאות ב' ואילך, במה שתמה כבו"ג (כבוד גאונו) על בעל הלבוש, ודאתא עליה מכלל מה שתיעבתי לך לפירש"י בחולין (דף קיד): אפילו שלא נעשה התועבה ע"י עצמו כ"א ע"י עכו"ם או קטן, או אפילו מאליו בלי שום מעשה, - א"כ אפילו לא יהיה בן נח מצווה על

* עריכה והערות: הרב יהודה זולדן.

בכ"ג באדר א' תרפ"ד יצא מרן הרב זצ"ל לארצות הברית בראש משלחת רבנים. הרבנים שיצאו עם הרב זצ"ל היו הרב אברהם דב שפירא מקובנא בעל ה"דבר אברהם", והרב משה מרדכי אפשטיין ראש ישיבת סלבודקה בעל "לבוש מרדכי".

הביקור נמשך תקופה ארוכה עד חודש חשון תרפ"ה. במהלך ביקורו בארה"ב נפגש הרב זצ"ל עם הרב נתן רבינוביץ שהיה רב קהילה בברוקלין, והרב נתן לו במתנה שני ספרים, אחד מהשנים היה "עץ הדר". הרב נתן רבינוביץ, כנראה לא הכיר את הספר, על אף שהוא יצא לאור כבר בשנת תרס"ז, כשבע עשרה שנים קודם לכן. על הביקור בארה"ב ראה באגרות הראי"ה (ח"ד עמ' קפה-רז) ובספר ליקוטי הראי"ה (עמ' 237-246). תודתנו לרמ"צ נריה על שהמציא לנו מכתב זה.

1. בראשית (יד יח).

2. עפ"י ישעיהו (נח ב).

3. עפ"י מלאכי (ב ז).

4. עפ"י תהילים (א ג).

5. עפ"י מכות (יב ע"ב).

6. עפ"י עירובין (סז ע"א).

7. לבוש מלכות (לר' מרדכי יפה, אר"ח סי' תרמט סעי' ד). לפיו, אתרוג מורכב פסול למצוה מאחר שנעשתה בו עבירת כלאים, גם אם הדבר נעשה ע"י בן נח. הרב זצ"ל דן בספר עץ הדר במספר

מקומות בדברי הלבוש (אותיות א-ה, יז-כג, לו-מ, וכן במשפט כהן סי' יג, יד, כ, כד).
הרכבה יהיה מורכב ג"כ אסור מטעם "כל שתיעבתי". ע"כ, אם אמנם שלא מצינו בפירוש רש"י אשר הזכיר כבר ג' "או אפילו מאליו בלי שום מעשה" - אך ע"ז אוכל להצדיק את כבוד גאונו, כי ע"כ כוונת רש"י כך היא: בתחילה צריכים אנו לדקדק מנא ליה לרש"י לפרש, "אפילו ע"י עכו"ם או ע"י קטן". ומי הכריחו לפרש כן? למה לא פירש כפשוטו: אם בישראל הוא בעצמו אסור לאוכלו מ"כל מה שתיעבתי לך הרי הוא בבל תאכל"? אבל לכאורה קשה לרב אשי: מה בא זה ללמדנו? וכי לא ידע מתנא דבי ר' ישמעאל⁹? וכי כעורה ששנה הכא תנא דר"י מן ג' פעמים לא תבשל, כקושיית הש"ס על ר"ל מרבי¹⁰? ע"ש. וכי רב אשי יחלוק על תנאים?

אשר ע"כ נלעג"ד כי רב אשי ידע שפיר מתנא דבי ר"י. ולא לחלוק בא, כ"א להוסיף עליו, שתנא דבי ר"י יליף מג' פעמים "לא תבשל" הכתוב בתורה: אחד לאיסור בישול, דהיינו: שלא תבשל בשר בחלב אפי' שלא לצורך, כי הבישול בעצמו אסרה התורה. ואחד לאיסור אכילה שלא תבשל לאכול, דהיינו: אכילה. והוציא אכילה בלשון בישול, משום שדרך בישול אסרה התורה. ואחד לאיסור הנאה בפרשת ראה דכתיב: "לגר אשר בשעריך תתננה וכו' או מכור לנכרי וגו' "לא תבשל גדי" וגו', כלומר לא תבשל קודם שתתננה לגר או שתמכור לנכרי, דהיינו הנאה. כל זה אנו למדים מן "לא תבשל" ג' פעמים. אבל רק אם בישראל בעצמו אסרה התורה הבישול לבד, וגם אכילה ע"י בישול או הנאה ע"י בישול, מניין לאסור אכילה או הנאה אף אם נתבשל ע"י אחר או ע"י איזו סיבה שתהיה? ע"ז קאמר רב אשי, מנין לבשר בחלב שאסור באכילה. כלומר, בב"ח שכבר נעשה בב"ח ע"י איזו סיבה, מנין שאף זה אסור באכילה? דכתיב: "לא תאכל כל תועבה" - מה שתיעבתי לך הרי הוא בבל תאכל. ורש"י נזהר מזה, ע"כ פירש אפילו ע"י עכו"ם או ע"י קטן, וה"ה מאליו בלי שום מעשה. כי ע"ז קאי רב אשי. וק"ל. ודברי כבוד גאונו צדקו בזה.

אבל לא זכיתי להבין דברי קדשו דאתא עליה מכח "לא תאכל כל תועבה".
מה שייכות האיסור של הרכבת האילן ללאו דלא תאכל כל תועבה? הלא בלאו זה כולל רק דברים שהם בלא תאכל כמו: פסולי המוקדשין, הצורם אזנו של בכור או בב"ח, שכולם בני אכילה. וע"ז נאמר: "כל מה שתיעבתי לך בל תאכל". אבל איך נאמר לאסור אתרוג למצוה אם גדל ע"י איסור הרכבה משום "כל מה שתיעבתי לך הרי הוא בבל תאכל"? הלא אין בזה שום אכילה, ואף הנאה אין כאן, כי מצות לאו ליהנות ניתנו¹¹!

8. אכן משפט זה אינו מופיע ברש"י. אך הרא"ם (דברים יד ג) הבין ש"כל שתיעבתי" הוא רק

כשנעשה ע"י משהו ולא כשנעשה מאליו. עיין עץ הדר (אות יח-ט), שם דן הרב זצ"ל בדבריו.

9. חולין (קטו ע"ב) דברי ר' ישמעאל הלומד איסור בשר בחלב מכך שכתוב בתורה שלוש פעמים "לא תבשל גדי" - איסור בישול, איסור אכילה, ואיסור הנאה.

10. חולין (קטו ע"א-ע"ב), כך מקשה ר' יוחנן על ריש לקיש שניסה ללמוד איסור בשר בחלב ממקום אחר.

11. דברים (יד כא).

12. עירובין (לא ע"א), ראש השנה (כח ע"א), חולין (פט ע"א).

לא על כבוד גאונו לבד תלונתי, גם על הגאון בעל בית אפרים אשר פלפל בזה גם הוא¹³. ויותר תמיהתי על הגאון הנ"ל אשר טען על הלבוש: היכן מצינו דבר שמותר מן התורה ואנן ניקום ונאסר משום דמאיס? הלא מצינו כעין זה בש"ס ב"ק (דף צד ע"א) שמסיק הגמרא דכו"ע סברי שינוי קונה, ולכ"א (ולכל אחד) יש טעם מיוחד. וב"ש דסברי אתנן דאסור, ע"כ לא אמרי ב"ש התם אלא לגבוה משום דאימאס. ע"כ הרי חזינן דגם התורה אסרה דבר משום דמאיס, ובלאו הכי היה ראוי להיות מותר משום דשינוי קני. אעפ"י שאין הלכה כב"ש, לכה"פ מב"ש נשמע שאין מקום לתמיהתו של הגאון בעל בית אפרים¹⁴.

רצוני הי' להציע לפני כבוד גאונו את אשר חדשתי בע"ה באותו ענין לענ"ד כמנחת העני שיובא לפני הכהן. אבל יען שידעתי שכבוד גאונו טרוד מאד בענינים נשגבים, לא אוכל להעמיס עליו רוב דברים, וע"כ אקצר הפעם. ואסיים בתפילה קצרה בעד כבוד גאונו: "יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא - זו תפלה (תפילה) מה שאין מתפללין לכל אדם" (מדרש תהלים כ).

דברי המשתחוה אל מול הדרת גאונו ומוקירו כערכו
הרם בכבוד גדול ודורש בשלומם כתלמיד לרב.

נתן בהר"י ז"ל רבינאוויץ
רב בחברה ש"ס בברוקלין
ור"מ בישיבה דברוקלין

13. בשו"ת בית אפרים (סי' נו ד"ה אמנם בע"ה) אכן מתפלפל בזה עם דברי הלבוש. יש לומר שאמנם הפסוק "לא תאכלו כל תועבה" עוסק באיסור אכילה של תועבה. אך הדיון בדברי רש"י הוא לא בכך, אלא אם דבר שמוגדר "תועבה" הוא כזה רק אם התועבה נעשתה ע"י אדם, בר חיובא או שלא בר חיובא, או גם אם נעשה ממילא. כידוע, יש דברים נוספים שמוגדרים בתורה כתועבה, והם אינם בהכרח דברים המיועדים לאכילה. עבודה זרה נקראת כך "לא תביא תועבה אל ביתך" (דברים ז כו); עריות - "ולא תעשו את כל התועבות האלה" (ויקרא יח כו) ועוד. מכאן שהאיסור משום "כל שתיעבת" אינו מתייחס רק לאיסור אכילה. דיון בהרכבת כלאיים מצד תועבה נמצא ב"עץ הדר" (באותיות המצוינות לעיל הע' 7).

14. גם לענין זה מתייחס הרב זצ"ל בעץ הדר (אות יז, עמ' צב; אות כב, עמ' קטו; אות לב, עמ' רכב; אות מ, עמ' רכו-רכח) ובמשפט כהן (עמ' קסח). תשובת הרב זצ"ל לשאלה זו היא, ששם מדובר על מקרה שנתן לה אתנן חיטין ועשאתן סולת, זיתים ועשאתן שמן, ענבים ועשאתן יין, ששם אכן השינוי קונה אבל הדבר מאיס לגביה. אלא ששם "לא גרמה העבירה עצם עליית הדבר למצוה. אבל עבירה שגורמת עצם מהות המצוה, יש לומר שלעולם אימאס" (עמ' צב). הרכבת כלאים למצוה היא במהות הדבר, ועל כן היא מאוסה. במקרה כזה הכל מודים בדבר, לא רק בית

שמאי.

הרב צבי שורץ

ארץ שבעת המינים

הקדמה

ארץ ישראל משובחת היא בכל: בבניה, באוירה, בפירותיה ובמימיה. במספר מקומות במקרא נקראת הארץ בשמות שונים המתארים את השפע החקלאי שלה: "ארץ זבת חלב ודבש", "ארץ דגן תירוש ויצהר", "ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש". מה טיבם של שמות אלו? האם אלו שמות נרדפים למהות אחת או בחינות שונות של הארץ? מה ייחודם של מינים אלו?

ארץ טובה

לפני כניסתו לארץ מתאר משה לעם ישראל את השפע שיזכו לו בבואם: כי ה' א-להיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נחלי מים, עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר. ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש. ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, לא תחסר כל בה, ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת (דברים ח, ח).
מה המיוחד בפירות אלו? הרי מצאנו פירות שונים שעליהם כתוב בפירוש שראויה הארץ להשתבח בהם: "קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש, נכאת ולוט בטנים ושקדים" (בראשית מג יא) וברש"י (ד"ה מזמרת הארץ): "מתורגם: מדמשבח בארעא - שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם". א"כ אין אלו כל המינים המשובחים הנמצאים בארץ

צורך גדול

כתב הרמב"ן (דברים ח ח ד"ה אשר אבניה ברזל):
כי במקום אשר תחשוב ששם אבנים תמצא ברזל, כי מעפרה יוקח. ובישרם כי בארץ ישראל מחצב נחשת וברזל, שהם צורך גדול ליושבי הארץ ולא תחסר כל בה. אבל מוצא הכסף והזהב איננו חסרון בארץ.
כלל גדול לימדנו הרמב"ן בשבחי הארץ. המעלה אינה במותרות ובשפע, אלא בהסתפקות במועט ובצורך הגדול. בארץ יש כל מה שצריך. לא פחות מדי ולא יותר מדי, וזו ברכה הראויה לאדם מישראל, החושש "פן אשבע וכחשתי ופן איורש וגנבתי" (משלי ל ט). ראוי לשבח את הארץ, לא רק על מה שיש בה, אלא, לא פחות מכך, על מה שאין בה. נחושת וברזל הם כלי העבודה וכלי הבישול, אך הכסף והזהב הם מותרות ולכן - מיותרים. הרמב"ן מדייק זאת מן הפסוק המדבר בלשון המעטה: "לא תחסר כל בה, לא במסכנות תאכל בה לחם". הפסוק לא מתאר שפע, אלא יש בו ביטויים ששוללים מחסור וצמצום.

ארץ שבעת המינים

את דברי הרמב"ן על המחצבים הנצרכים, אפשר להסביר גם על המינים הנצרכים לאדם כדי שיוכל לכלכלת ביתו במשך כל השנה, בחורף ובקיץ. הבעיה

בעולם העתיק היתה לדאוג למזון גם בשעה שהוא כלה מן השדה ומן המטע. מינים אלו ניתן לאכלם בעודם טריים, אבל בעיקר אפשר לשמר אותם לימים קשים של מחסור: חטה ושעורה - הם הקמח ללחם; הגפן - ליינ; התאנה - לדבלים; הרמון - לעסיס רמונים (שיר השירים ח ב); הזית - לשמן והתמרים - לדבש. אלו הם יסודות המזון של האדם, וראוי שלא יחסרו מעל שולחנו לא בקיץ ולא בחורף. ישנם מינים נוספים בארץ שגם בהם היא ראוייה להשתבח. אולם הם מותרות וראויים למנחת מלכים, ומהם לוקחים רק מעט: צרי ודבש, נכאת ולוט, בטנים ושקדים, וזאת רק בהזדמנויות מיוחדות. גם את הבטוי "ארץ זבת חלב ודבש" - נוכל להבין עכשיו כבטוי של צרכים; זבת חלב - מרוב שפע, אולם רק חלב ודבש - ולא מותרות. ואכן יש בארץ כל מה שצריך.

ארץ ההשגחה

בסוף הפרשה ישנו תיאור דומה לפרשתנו:

והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות, למטר השמים תשטה מים. ארץ אשר ד' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה (דברים יא יא-יב).
תיאור זה משלים את התיאור דלעיל (פרק ח'). נחלי המים אינם בעלי נביעה תמידית אלא זקוקים למטר, אחרת - יהפכו לנחלי אכזב. מציאות זו באה כדי ליצור קשר מתמיד בין האדם לאלוקיו, כאשר כולו תלוי בחסדי הבורא, ואיננו יכול לחיות בארץ מבלי לשאת כפיו אל השמים בתפלה. רעיון זה נמצא גם בתוך שבעת המינים. וכך נאמר במסכת ב"ב (קמז ע"א):
רוח צפונית יפה לחטים בשעה שהביאו שליש וקשה לזיתים בשעה שיניצו. ורוח דרומית קשה לחטים בשעה שהביאו שליש ויפה לזיתים בשעה שיניצו.

זיתים וחטים הם שנים משבעת המינים והם זקוקים למזג אויר שונה. כדי שגם כל התבואה תעלה יפה וגם הזיתים יניצו, זקוקים לרוח דרומית ולרוח צפונית בצורה מדויקת ובזמן המתאים. וכל הגידולים אכן יכולים לגדול בארץ: אלו שזקוקים לקור ואלו שזקוקים לחום, אך יחד עם זאת, הם יכולים גם לקמול. לפי זה, שבעת המינים מייצגים את כל אזורי הגידול בארץ: בהר ובשפלה, בצפון ובנגב וליד הים. מציאות זו הינה מיוחדת במינה על פני כל כדור הארץ. רק מעל ארץ ישראל נפגשים שני אזורי אקלים מנוגדים; איזור אחד מגיע ממערב אירופה עד לדרום מזרח אסיה, והוא מביא את גשמי המונסון שם; ואיזור שני המשתרע ממדבר סהרה וסודן עד לסוריה ועירק, והוא בעל משקעים אפסיים. צומת זה נמצא בדיוק מעל ארץ ישראל. בכוונה ברא הקב"ה את עולמו בצורה כזו, שמתחת למפגש אקלימי זה, שהוא יחיד במינו, יהיה תלוי גורלו של החקלאי תחת עיני ה', ומתוך השגחה מיוחדת. יכולה הארץ להיות כולה גשומה, אך גם שחונה לחלוטין, והכל תלוי בקיום המצוות, בלימוד התורה ובתפילה. גם רעיון זה משתלב היטב בפסוקים בדברים (פרק יא). מיד אחר תיאור הארץ באים הפסוקים: "והיה אם שמוע תשמעו אל מצוותי - ונתתי

מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגן ותירוש ויצהרך". וברש"י (ד"ה והיה אם שמוע): "והיה - מוסב על האמור למעלה למטר השמים תשתה מים". (חלק מן הדברים לקוח מן ההקדמה של הספר "טבע ונוף במורשת ישראל" - נגה הראובני).

ארץ דגן תירוש ויצהר

כינוי זה של הארץ גם הוא תמצית התיאור של שבעת המינים: החטה והשעורה הם הדגן; הגפן, התאנה והרמון הם הפירות - כשהמשובח ביותר מהם הוא היין - התירוש, ולבסוף התוצרים: שמן ודבש - יצהר. חלוקה זו נמצאת גם בשירת האזינו: תנובות שדי - דם ענב - דבש ושמן. הדגן, הפירות והתוצרים כשכולם מלאים ברכת ה' הם לברכה, כשבאים מתוך הכרת תודה ושמיעה אל מצוות ה': "והיה אם שמע... ואספת דגן ותירוש ויצהרך"; אולם יכולים להביא למצב של שכחה מתוך שקיעה בטוב הארץ. ואולי בלשון המשולשת בכתוב: "ש מ נ ת ע ב י ת כ ש י ת" רמוזים שלשה חלקים אלו של דגן תירוש ויצהר, שכל אחד מהם גורם בהתאמה לשביעה מסוימת, ובעקבותיה ל - ויבעט, ויטוש, וינבל. אולי משום כך מצוה התורה לתת לכהן תרומה: "כל חלב יצהר, וכל חלב תירוש ודגן - ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתם" (במדבר יח יב). גם כאן הדגש על הדגן, התירוש והיצהר השופעים חלב. כדי שלא יגרמו לנטיה שלילית, צריכים לזכור את ה' ע"י נתינת הראשית לכהן. גם בתוכחה רומזת התורה לעונש הבא "תחת אשר לא עבדת את ד' אלוהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל" - "ואכל פרי בהמתך ופרי אדמתך עד השמדך אשר לא ישאיר לך דגן תירוש ויצהר" (דברים כח מז, נא). ושפע זה של שבעת המינים יאבד, כשתשבע ולא תברך.

ארץ זבת חלב ודבש

כינוי רוח זה נמצא במקרא מספר פעמים. בספר דברים, לפני הכניסה לארץ, מובא כנוי זה בצמוד לאזהרת השובע: "כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותינו - זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלוהים אחרים" (לא כ). ובמקום אחר: "ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבו מאד כאשר דבר ה' אלוהי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש" (ו ג). וכן: "ושמרתם את כל המצוה אשר אנוכי מצוך היום... ולמען תאריכו ימים על האדמה אשר נשבע ד' לאבותיכם לתת להם ולזרעם ארץ זבת חלב ודבש" (יא יט). ובידוי המעשרות: "שמעתי בקול ד' אלוהי עשיתי ככל אשר צונית - השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש" (כ ט).

חלב ודבש

כאמור לעיל, מתארת התורה את הארץ כארץ שבעת המינים או כארץ דגן, תירוש ויצהר. אפשר לומר שגם הכינוי "ארץ זבת חלב ודבש" הוא קיצור של שבעת המינים; כשהמלה חלב אינה מציינת חלב צאן או בקר אלא חלב חטה, והמלה דבש אינה דבש הדבורים, אלא דבש הזב מן הפירות המתוקים כתאנים

ותמרים. לחיזוק רעיון זה אפשר להביא שוב את "שירת האזינו" המדברת על סכנות השפע, שם נזכר הדבש מן הסלע וחלב כליות חטה. וכבר הזכרנו לעיל את חלב הדגן (במדבר יח). וכן בתהלים (פרק קמז) מתואר השפע בביטוי "חלב חטים ישריעך". כך גם יבואר בתהלים (פרק פא): "שמע עמי ואעידה בך ישראל אם תשמע לי לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר" - זהו התנאי. וקיום התנאי בסיום המזמור: "ויאכילהו מ ח ל ב ח ט ה ומצור - דבש אשביעך". כדמיון הפסוקים "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי... ואספת דגןך ותירושך ויצהרך... פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלוהים אחרים והשתחוויתם להם" (דברים יא יג-טז). ובדעת מקרא (תהלים פא הע' 29/ב): הלשון "ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך" - מעלה בזכרון את הלשון הרגילה: "ארץ זבת חלב ודבש", אלא שתחת חלב (בשני קמצים) אמר המשורר חלב (בצירה וסגול).

סדרן של חדשים

הסדר בשבעת המינים הוא לפי סדר חדשי השנה, כשהשעורה בניסן, והחטה באייר הגפן - בסיון ובתמוז, התאנה - בחודש אב, והרמון באלול, התמרים - בתשרי ובחשוון, והזיתים בכסלו. אולם יוצאים מן הכלל הם החטה והתמרים, שמופיעים בתורה שלא כסדרם בטבע. שהרי השעורה קודמת לחטה, והתמרים - לזיתים. ואולי הפכה התורה את הסדר בכוונה, בכתבה את החטה בהתחלה ואת הדבש בסוף, כדי לומר לנו שחלב ודבש הם התיאור התמציתי של שבעת המינים, ובמקום לומר "ארץ שבעת המינים" כותבת התורה בקיצור "ארץ זבת חלב ודבש", שפירושו של כינוי זה ארץ השפע - מחלב החטה ועד דבש התמרים. וכך גם מתאים יותר הסבר זה לבטוי ארץ זבת חלב שהוא שפע של הארץ ממש ולא מבעלי חיים הגדלים על הארץ (עי' רש"י שמות יג ה וברא"ם).

ארץ ה'

מכל דברינו עולה תמונה ברורה, של ארץ משופעת בכל טוב, אולם מחייבת את האדם האוכל מפריה ושבע מטובה, להיות מחובר אל נותן השפע, בתפילה ובקיום מצוות. אז יזכה להשגחה מיוחדת. וכך מסיים משה את התורה בפסוקים האחרונים הנאמרים מפיו (דברים לד כח): "וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב, אל ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל".

צו לדורות

אפשר ללמוד מהדגשה זו של התורה גם לקח לדורנו. במבחן העוני והמצוקה, הביצות, הקדחת והמלחמות - עומדת החברה הישראלית במבחן הערכים. אולם בחברת השפע ותרבות הפנאי - מרוב עידון ושובע, מתפרקים הערכים כולם ומביאים לשכחה ושקיעה בהנאות גשמיות, שאינן יכולות לבנות שלד בריא של עם "ובאין חזון יפרע עם". במצב זה חייב להיות דגש חזק על פיתוח כל הכוחות הרוחניים שגנוזים בעם, וזו עצת התורה למצב שכזה: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוך על הארץ הטובה אשר נתן לך".

הרב יגאל הדאיה

בדיקת אתרוג בזכוכית מגדלת

הצגת הבעיה

רבים מיראי ה', החרדים על דברו, רגילים להשתמש בזכוכית מגדלת כדי לעמוד מקרוב על כשרות האתרוג ולוודא שאין בו שינוי מראה בחוטמו או חסרון, שפוסלים בכלשהו (כמבואר בש"ע סי' תרמח). רצוננו לברר אם אכן יש צורך להעזר בזכוכית מגדלת, ואם כן, באלו מקרים. לשם כך נסקור תחילה את יחסם של הפוסקים לנושא זה בשתי הלכות אחרות.

1. קשקשי דגים שנראים בהגדלה

במס' ע"ז (לט ע"א) מוזכרים כמה מקרים בהם חכמי ישראל התירו דגים שהקשקשים שלהם לא נראו בהסתכלות רגילה אלא תוך שימוש באמצעים שונים. רב אשי התיר את דג ה"צלופחא" באכילה לאחר שקשקשיו הסמויים נראו לאור השמש. במקרה שני התיר רב אשי את ה"שפרנונא" לאחר שנתנו על גוון בהיר ("משיכלי חיור"), ע"מ שיוכל לזהות את הקשקשים שנשרו מן הדג. התפארת ישראל (ע"ז פ"ב מ"ו) כותב שגדול אחד התיר לאכול את דג ה"ברבוטא" שקשקשיו אינם נראים בעין רגילה, לאחר שהבחין בהם באמצעות זכוכית מגדלת. התפא"י עצמו חולק על אותו גדול ואוסר את ה"ברבוטא" מכמה טענות. המרכזית, שבהן היא, שהקובע הוא, מה שנראה לעינינו בראיה טבעית. בדרך זו הולך גם שו"ת שואל ונשאל (ח"ה י"ד סי' סד) והוא מבאר שיש להבחין בין היתרו של רב אשי (במס' ע"ז), שם הקשקשים היו בגודל טבעי הנראה לעין והקושי בזיהויים היה מחמת תנאי טשטוש חיצוניים (כגון: צבעו וצורתו של עור הדג), לבין מקרה בו גודלם האובייקטיבי של הקשקשים מיזערי עד כדי שאין חוש הראות הטבעי של האדם מסוגל לראותו. קשקשים זעירים אלו נחשבים לדעתו למציאות "שבכח" ולא למציאות "שבפועל".¹

לעומת זאת בשו"ת ישיב משה (למהר"ם שתרוג סי' ריד) נוקט שגם קשקשים שנראים בהגדלה מתירים את הדג.² שכשם שרב אשי התיר על סמך קשקשים שנראו רק ע"י סיוע חיצוני, (כגון: אור השמש), כך יש לסמוך על קשקשים שעין האדם שולטת בהם רק ע"י זכוכית מגדלת. על השאלה כיצד יתכן שאותו הדג היה אסור בזמן מתן תורה קודם המצאת הזכוכית המגדלת ועתה נפסוק שהוא מותר, עונה מהר"ם שתרוג שבהחלט יתכן שהדורות הראשונים - שראייתם היתה חדה יותר - ראו את אותם הקשקשים גם ללא הגדלה.

1. וראה עוד בחכמת אדם (כלל לח, בינת אדם ס"ק מט) שהשתמש באותה הגדרה של מציאות "שבכח" למה שנראה רק בהגדלה.

2. וכתב שכן דעת שו"ת ישא איש (למהר"י אלישר י"ד סי' א) אך עי' יח"ד (ח"ו סי' מז).

מאיך מוסיף מהר"ם שתרוג (שם) ואומר שעפ"י ההלכה מתחשבים במידע המושג ע"י מיכשור מיוחד רק במקרים בהם יש צורך בפסיקה חד פעמית ע"י חכם או בקי, כגון: להתיר דג מסוג מסויים כאשר ניתן יהיה לאכול תמיד עפ"י פסיקה זו בלי להזדקק לאותו מכשיר בכל פעם שאוכלים אותו דג. אבל אין כוונת התורה לחייב הזדקקות למיכשור מיוחד בכל פעם בה רוצים לאכול, כדי לברר שאין במזון תולעים זעירות וכדו',³ ועל כגון זה נאמר שלא ניתנה תורה למלאכי השרת.

נמצאנו למדים שיש כאן מחלוקת יסודית בשאלה אם מציאות שאינה נראית לעין אדם אינה מציאות כלל בעיני התורה או שהיא מציאות שיש להתחשב בה לצורך בדיקה חד פעמית, ומעבר לכך, לא חייבה התורה כי לא ניתנה תורה למלאכי השרת.

2. הגדלה בבדיקת סת"ם

בשו"ת דובב משרים (סי' א) נשאל בענין שתי אותיות בס"ת שנוגעות זו בזו, והפירוד ביניהם אינו ניכר אלא בזכוכית מגדלת - אם יש להחשיבם כמוקפות גויל. והשיב, שכיון שלפי חוש הראות הטבעי נראות כנוגעות, יש לפסוק שאינן מוקפות גויל. והוכיח מהב"ח והמג"א⁴ שנקב בקלף שנראה רק מול השמש אינו פוסל הקלף, וה"ה להקפת גויל שאינה נראית בעין רגילה שאינה כהקפת גויל. אולם בשו"ת שארית ישראל (אר"ח סי' יא-יב) נקט שפירוד בין שתי אותיות הנראה בזכוכית מגדלת, שפיר חשיב הפסק להחשב מוקף גויל, כיון ששיעור ההפסק דיו בכחוט השערה⁵. והעיד שכן נהגו סופרים מובהקים בעיה"ק להכשיר בלי שום פקפוק ע"י הפסק שבין אות לאות אפילו אם ניכר רק בזכוכית מגדלת⁶.

3. לגבי איסור תולעים מוסכם בין הפוסקים שאין איסור בחרקים שאינם נראים לעין מפאת גודלם האובייקטיבי (להוציא את שאינם נראים מפני שמסתתרים במזון). עי': חכ"א (כלל לח, נ"א ס"ק מט), ערוה"ש (י"ד סי' פד סעי' לו), שו"ת טוטר"ד (תני' קר"א סי' נג), שו"ת יח"ד (ח"ד סי' מז).
4. בשו"ע (אר"ח סי' לב סעי' יג) נפסק שיהיה הקלף שלם שלא יהא בו נקב, שאין הדיו עובר עליו (שצריך שהדיו יסתום הנקב ואין הקולמוס מרגיש בו), שלא תהא האות נראית בו חלוקה לשתים. וכתבו הב"ח, המג"א (שם ס"ק טו) והמשנ"ב (ס"ק לב) שאף אם נקב זה נראה כנגד השמש, אין לפוסלו. ודעת הט"ז (ס"ק ז) היא שגם מה שנראה כנגד השמש - פסול. וכתב לדחות ראייתו מנקב, שאין המחלוקת בין המג"א לט"ז אם נקב שהוא קטן עד שאינו נראה אלא בשמש - חשיב נקב. אלא ששם הדין הוא שכל שניקב לאחר הכתיבה - כשר. ומיירי שמתחילה נסתם הנקב ושוב נפל הדיו הסותם. ועי' פליגי הפוסקים אם חשיב כניקב אחר הכתיבה. ונ"ל שמגמ' ע"ז הנזכרת מוכח שנקב הנראה בשמש חשוב כנראה לכו"ע, וע"כ לומר שפירוש המחלוקת אינו כפירוש הדובב משרים.
6. יתכן שהשארית ישראל עוסק במקרה בו מתעורר ספק כשמסתכלים בעין רגילה ולא במקרה שבעין רגילה ברור שאין מוקף גויל וכפי שיבואר לקמן. ולענין אות שחלוקה לשניים ע"י פירוד שנראה רק בהגדלה, נראה שאין לחוש לפירוד כזה, שהכל תלוי באם תינוק קורא אותה כאות אחת, כמבואר בביאור הלכה (סי' לב סעי' כה ד"ה אות) שפירוד שנראה רק בעין היטב אינו פוסל האות כיון שתינוק קורא אותה, ועי' בשו"ת שארית ישראל (סי' יא ד"ה ועפ"ז).

המחלוקת שבין הדובב מישורים לבין השארית ישראל בהקפת גויל הנראית רק ע"י הגדלה היא למעשה אותה מחלוקת יסודית שהבאנו לעיל (סעי' 1) בשאלה האם התורה מתחשבת במציאות שאינה נראית לעין האדם⁷.

3. כשרות האתרוג

שאלת היחס לשימוש בזכוכית מגדלת לענין כשרות האתרוג - נוגעת בשני דינים: פסולי מראות ופסולי חסר. פסולי מראות כיצד? כגון שנראו באמצעות זכוכית המגדלת נקודות זעירות על חוטמו של האתרוג, שצבען שחור או לבן (מראה פסול) - האם יש להחמיר ולפסול על סמך המגדלת, משום ששינוי מראה בחוטמו - בכלשהו? מאידך, נקודות שנראות לעינינו שחורות ואילו בהגדלה מתברר שהן חומות (צבע כשר), האם יש להקל על סמך הזכוכית המגדלת? פסולי חסר כיצד? אתרוג שניקב ונחסר ממנו, שאנו נוקטים שפוסל בכלשהו האם חיסרון שנראה רק בהגדלה פוסל את האתרוג? וכן נקב הנעשה מחמת קוצים, שנהגו להכשיר אם קרם עליו עור ובשר בכולו (רמ"א סי' תרמח סעי' ב), האם ניתן לסמוך על זכוכית מגדלת על מנת לברר שכל הנקב הגלילי, ולהכשיר או לברר שלא הגלילי כולו, ולפסול?

והנה, בדין שינוי מראה נקטו האחרונים⁸ כמבי"ט (ח"ג סי' מט) שכתב: אינו נקרא כלשהו אלא כשנראה לכל אדם שאינו הדר. אבל באתרוגים שלנו, שרוב אלו שאנו קוראים חזית אינם נראים לעין מחמת דקותם וצריך להסתכל בהם הרבה כדי שיהיה נרגש בראיה... - אינו נקרא זה "כלשהו", ו"הדר" נקרא למי שהוא בידו⁹.

נמצא ששינוי מראה שאינו נראה בראיה שטחית לכל אדם - אינו פוסל. א"כ כל שכן ששינוי מראה שאינו נראה לכל אדם אלא ע"י זכוכית מגדלת, שאין בו כדי לפסול את האתרוג. אמנם לפי האמור יש כאן גם צד חומרא, שאם יש בחוטמו "נקודה" שנראית שחורה, אף אם בהגדלה מתברר שצבעה חום (צבע כשר) - אין להכשיר על סמך ההגדלה, כיון שסוף-סוף למסתכל בעיניו אין כאן הדר¹⁰.

כל האמור הוא לענין פסולי "הדר", אולם נקב שיש בו חיסרון אין פסולו משום "הדר" אלא משום שצריך "לקיחה תמה". וכך משמע במס' סוכה (לו ע"ב) "דר' חנינא מטביל בה ונפיק בה". ופירש רש"י שאכל מקצת אתרוגו ויצא במה

7. דומני שבשאלה זו נעוצים הבדלי הגישות של בעל שו"ת אבן יקרה (ח"ב סי' לג) ושל המהרש"ם (ח"ג סי' שנז) באשר לשאלה אם מותר להכנס לבית הכסא עם מדליון שבתוכו תנ"ך שאותיותיו זעירות ואינן נקראות אלא ע"י זכוכית מגדלת. בעל אבן יקרה טוען שאין לאותיות כאלו דין כתב כיון שאינן נקראות לעין אדם. מאידך המהרש"ם למרות שמיקל משום שהכתב נתון בתוך כיסוי, אינו מעלה כלל את הטענה על גודלו של הכתב.

8. כן פסקו: מג"א (סי' תרמח ס"ק יח), שו"ע הגר"ז (סעי' כב), משנ"ב (ס"ק מו), כה"ח (אות פג).
9. וכיצא בזה כתב הדרב"ז (ח"ד סי' קיא): "עוד מסתברא לי - כי החזית שאינה נראית אלא ע"י עין גדול ובדיקה רבה אינה פוסלת".

10. ולכאורה ה"ה כשצריך עיון רב לראות שהיא חומה. עיין ס' "ארבעת המינים השלם" (עמ' קעז).

שנשאר בשאר ימי החג. שמשנתינו האוסרת אתרוג שחסר הוא מטעם שצריך "לקיחה תמה" ובשאר ימי החג שלקיחתם מדרבנן, לא הקפידו חכמים על "לקיחה תמה". וכך משמע מדברי הטור והרמ"א (סי' תרמט סעי' ה) שפוסלים אתרוג שיש בו פסולי הדר אף בשאר ימי החג, אך מכשירים אתרוג שיש בו חיסרון בכל ימי החג חוץ מהיום הראשון. ופירש הב"ח שהטעם שחסר הוא משום "לקיחה תמה" ולא משום "הדר".¹¹

וכיון שחסרון באתרוג פוסל משום שצריך לקיחה תמה ולא משום שאינו הדר - א"כ מסתבר שאף שהחיסרון אינו נראה בהסתכלות שטחית אלא לאחר עיון, מ"מ האתרוג פסול, כיון שלפי האמת אין כאן לקיחה תמה.¹² ולפ"ז אם החיסרון באתרוג נראה רק ע"י הגדלה - א"כ תלוי באותו הספק דלעיל אם יש להתחשב במציאות שאינה נראית לעין אדם אך נראית בהגדלה.¹³ אך גם למחמירים זהו דוקא כשכבר ראינו החיסרון בזכוכית מגדלת, אך אין צורך לכתחילה לחפש חסרונות בזכוכית מגדלת דלא ניתנה תורה למלאכי השרת.

למעשה, מדברי רבים מהאחרונים¹⁴ נראה שמציאות שאינה נראית לעין אלא בהגדלה - אין להתחשב בה כלל. והואיל וכל פסול חיסרון באתרוג הוא דרבנן, נראה שאין להחמיר אם יש באתרוג חסרון כזה השנוי במחלוקת.¹⁵

אמנם אם רואה האדם "פגם" באתרוג ומתעורר אצלו ספק אם יש כאן חסרון או לא - אזי, אם מסתבר שחדי הראות יכולים לזהות בעיניהם את החיסרון - יתכן שיש לסמוך על המגדלת אף להחמיר ולפסול במקרה שרואים בה חיסרון. וכך יש לנהוג בנקב שנעשה ע"י קוצים ונראה לעינינו, אלא שאנו מסופקים אם הגליד כולו או מקצתו. ומכ"ש שאדם שהוא קצר ראייה ומשתמש בזכוכית מגדלת או במשקפיים כדי להשלים את החיסרון שבעינינו ולהחזיר להן את כושר הראייה הטבעי, רשאי לעשות כן לכל הדעות.¹⁶

לסיכום: יש לבדוק את האתרוג בראייה שטחית על מנת לוודא שאין בו שינוי מראה, ובראייה עיונית יותר על מנת לוודא שאין בו נקב וחיסרון אך אין צורך להתבונן בזכוכית מגדלת. אם יש ספק שמא יש בו חיסרון, אפשר לברר את המציאות ע"י זכוכית מגדלת כדי להגיע לראייה השווה לראיית חדי הראות.

11. אמנם הריטב"א (סוכה תחילת פ"ג ד"ה נמצאנו למדים) מזכיר את "הניקב" בין פסולי הדר, אולם יתכן שכוונתו לניקב ללא חיסרון. ועיין נשמת אדם (כלל קנא ס"ק א).

12. וכ"כ בס' מועדים וזמנים (ח"ב סי' קכד) ובס' כשרות ארבעת המינים (לרב י.מ. שטרן, עמ' קצג).

13. בשו"ת מים חיים משאש (סי' רנט) פסק שאתרוג שנראה בו חיסרון ע"י זכוכית מגדלת, כשר. (הביאו שו"ת יח"ד ח"ד סי' מז ואמ"א לעיין בו). מאידך בספר מועדים וזמנים (ח"ב סי' קכד) הסיק שיש לחוש ולהחמיר משום שיתכן שראות עינינו נחלשה וראות עיני הראשונים היתה משגת את אותו הנקב שאנו רואים אותו רק בהגדלה. ור' לעיל סברא דומה בשם מהר"ם שתרוג.

14. ראה: שו"ת טוטר"ד (תנינא קונ"א סי' נג), ערוה"ש (יר"ד סי' פד סעי' לו), שו"ת אג"מ (יר"ד ב קמו ד"ה ומה שכתר"ה), שו"ת שבט הלוי (ח"א אר"ח סי' ז אות ח), שבט הלוי (הל' נידה דף י), שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סי' טו פי"ד אות י), יביע אומר (ח"ד יר"ד סי' כא), יחוה דעת (ח"ו סי' מז).

15. עי' חכמ"א (כלל קנא סעי' ב) שבספק חיסרון אזלינן לקולא. ועי' שואל ומשיב (ח"א סי' קלא).

16. שו"ת שבט הלוי (ח"א אר"ח סי' ז אות ח). וכן יש להוכיח משר"ת שאלת יעב"ץ (סי' קכה).

הרב אהוד אחיטוב

מעשר שני שאין בו שוה פרוטה

הצגת הבעיה

מה דין מעשר שני שאינו שוה פרוטה? האם וכיצד ניתן לפדותו? שאלה זו מעשית במקרה שאדם נזקק להפריש תרומה מפרוי אחד כגון שמקבל מחבר לעבודה או במילואים פרי לאכלו וספק לו אם הוא מעושר. פרי זה בדרך כלל שוה פרוטה אולם לעיתים המעשר שני שבו (היינו 9%) אינו בשווי פרוטה.

1. חילול על "מעושר הראשונות"

נאמר בגמ' (ב"מ נג ע"ב):

ת"ר: אם גאל יגאל איש ממעשרו... ממעשרו - ולא כל מעשרו, פרט למע"ש שאין בו שוה פרוטה. איתמר: רב אמי אמר, אין בו. רב אסי אמר, אין בחומשו. רבי יוחנן אמר, אין בו. רבי שמעון בן לקיש אמר, אין בחומשו.

לדעת רש"י (ד"ה פרט) ותוס' (ד"ה אין בו), אם המע"ש זול מאוד ואינו שוה פרוטה - לא ניתן לפדותו כיון שאינו חשוב כממון. המחלוקת בגמ' היא האם המניעה מלפדות קיימת רק כשהמעשר עצמו אינו שוה פרוטה, או אף אם הוא שוה פחות מד' פרוטות, היות ובחומשו (חומש מלבר) אין שווי של פרוטה.

פתרון למצב זה מובא בגמ' (שם נב ע"ב):

אמר חזקיה: מע"ש שאין בו שו"פ אומר: "הוא וחומשו מחולל על מעושר הראשונות" לפי שאי אפשר לו לאדם לצמצם מעותיו.

וביאר רש"י ותוס' (שם) שכדי לחלל מע"ש שאין בו שו"פ צריך לייחד מטבע שכבר חיללו עליה מע"ש אחר, והיא נקראת "מעושר הראשונות". מעשה זה אינו חילול חדש של מע"ש פחות משו"פ, אלא המשך החילול הראשון שחיללו על המטבע זה מכבר.

אולם בירושלמי (ב"מ פ"ד ה"ה, מע"ש פ"ד ה"ג) מוצגת המחלוקת באופן שונה,

וכך נאמר שם:

יעקב בר זבדי ר' יוחנן בשם ר' סימון: וכל מע"ש שאין בקרנו שו"פ אין מוסיף חומש, ר' יוחנן בשם ר' ינאי: כל מע"ש שאין בחומשו שו"פ אין מוסיף חומש.

סברתו היא שכיון שהמיעוט "ממעשרו" - ולא כל מעשרו - מתייחס רק לדין האמור בפסוק היינו הוספת החומש, משום כך, אפשר לפדות מע"ש הפחות משו"פ, אלא שאין צורך להוסיף חומש¹.

1. לדעת הגר"א (שנו"א מע"ש פ"ד מ"ב) נחלקו בזה הבבלי והירושלמי, אך מראה"פ (ירושלמי ב"מ שם) ביאר את מחלוקת רב אמי ורב אסי בבבלי (ב"מ נד ע"ב) כהבגת הירושלמי שהדין הוא רק אודות הפטור מהחומש, ולא בעצם אפשרות הפדיון. ועי' משפט כהן (סי' לח אות ו), שנוטה לבאר שאין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי.

2. שיטת הרמב"ם

פסקי הרמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"ה) נראים כסותרים, ותחילה נציג אותם:

(ה"ד): מעשר שני שאין בחומשו שוה פרוטה אינו מוסיף עליו חומש... וכן מעשר שאין דמיו ידועין - דיו שיאמר: הוא וחומשו מחולל על הסלע הזו.
(ה"ה): הפודה מעשר שני והיה לו מעשר שני אחר שלא נפדה. אם אין בחומשו שוה פרוטה - דיו שיאמר הוא וחומשו מחולל על מעות הראשונות, לפי שאי אפשר לאדם לצמצם את מעותיו...

דברי הרמב"ם נראים כסותרים את עצמם: מדבריו בתחילת הל' ד' מוכח שפסק כדעת הירושלמי שמע"ש שאין בחומשו שו"פ יכול לחללו על פרוטה באופן הרגיל וללא תוספת חומש². לעומת זאת בסוף הל' ה' פסק שיש לחלל על "מעות הראשונות"?! וכן בסוף הל' ד' הצריך לפדות מע"ש שספק אם יש בו (או בחומשו) שו"פ (אין דמיו ידועים) על מטבע של מע"ש. וקשה: הרי בירושלמי מתפרש דין זה כמקביל לדין "מעות הראשונות", הסותר את תחילת דבריו שגם אם אין בחומשו שו"פ יכול לחללו בפני עצמו?

נביא כאן שני תירוצים ביישוב דברי הרמב"ם³:

א. ניתן לפדות באופן הרגיל מע"ש שאינו שו"פ או שחומשו אינו שו"פ, בלא להוסיף חומש. אולם אם פודה על מטבע שכבר פדו עליה מע"ש, צריך להוסיף חומש. וזו כוונת חזקיה (ב"מ נג ע"ב) שמע"ש הפחות משו"פ, אם מחללו על "מעות הראשונות", עליו להוסיף חומש⁴.

ב. רק אם החומש אינו שו"פ ניתן לחללו ללא תוספת חומש אך כשבמע"ש עצמו אין שו"פ - סובר הרמב"ם שאי אפשר לחללו בפני עצמו אלא על "מעות הראשונות"⁵. אלא שיש לשאול על תירוץ זה: כיצד הביא הרמב"ם את דין "מעות ראשונות" (הל' ה') במקרה שאין בחומשו שו"פ?

השו"ע (יר"ד סי' שלא סעי' קלח) השמיט דין זה. ונראה שהולך לשיטתו בכס"מ (מע"ש ונט"ר פ"ה ה"ד) שכתב בדעת הרמב"ם כמו ההסבר הראשון שהבאנו לעיל, ומשום כך יש לפדות את המעשר הזה בדרך הרגילה, אלא שאינו צריך להוסיף חומש.

2. כך למדו בדבריו: מהר"י קורקוס (שם ה"ה), רדב"ז וכס"מ (שם ה"ד, וכן פ"ח ה"ד), רש"ש (ב"מ נג ע"ב ד"ה אין). ועי' ישועות מלכו (קריית ארבע מע"ש פ"ה ה"ה). ועי' כס"מ (שם פ"ב ה"ט) שכתב שהרמב"ם הסיק מהגמ' (ב"מ נג ע"ב) שכל חיוב הפדיון הוא מדרבנן, ולכן אין צורך להוסיף חומש.

3. ועי' חז"א (סי' ג ס"ק טו ד"ה ולשון), שיישב באופן אחר אך בדומה הוא להסבר הראשון עיי"ש. 4. כן כתבו מהר"י קורקוס (שם ה"ה) וערוה"ש (מעשר שני סי' קכז סעי' יא). וכן צריך לבאר בהסבר הכס"מ (מע"ש ונט"ר שם ה"ד) ובדבריו בב"י (יר"ד סי' שלא דף רעג ד"ה ומ"ש), וכן בהסבר הרש"ש (ב"מ נג ע"ב ד"ה אין) בדעת הרמב"ם. ועי' משפט כהן (סי' לח אות ו), שביסס הבנה זו ברמב"ם, ובפרט שניתן לבאר זאת גם בסוגיית הבבלי (ב"מ נג ע"ב).

5. כן כתבו: רדב"ז (שם ה"ה), משנ"ר (מעשר שני פ"ד מ"ח ד"ה ומאחר), משנת רבי עקיבה (סי' ח). לפי הסבר זה שיטת הרמב"ם תואמת לשיטת ספר התרומה (הל' א"י דף סג ע"א), סמ"ג (עשין מצוה קלו - במהדורה חדשה ד"ה א"ר אלעזר), כפתור ופרח (פרק מ עמ' תקנא).

3. הדין למעשה

להלכה פסקו הרבה מן האחרונים כהסבר השני ברמב"ם, שאם המע"ש עצמו אינו שוה פרוטה אין לפדותו אלא על "מעות הראשונות", ויש שכתבו להדר לעשות כן אם המע"ש שווה פחות מד' פרוטות שאז אין בחומשו שו"פ⁷. אולם מרן הרב קוק זצ"ל ומרן החזו"א זצ"ל דנו אם כיום, שרגילים לפדות "שוה מנה בשוה פרוטה" - ניתן לחלל מע"ש שאינו שו"פ על "מעות הראשונות". וכך כותב החזו"א למרן הרב זצ"ל:

הוד כבוד מרן שליט"א,

שלומכון ישגא.

אבקש בזה להשיבני אם אפשר להחליף פחות משו"פ על המטבע שכבר יש בו מעשר מקדם. ובסוגיא דב"מ (נג ע"א-ע"ב) מבואר דכה"ג שפיר מתחלל, ואמרו לי שנוהגין איסור בדבר ולא ידענא טעמא, והוא דבר שמצוי מאוד. ולכן אבקש להודיעני עד כמה אמת שמועתי ע"ד המנהג. שלום בכפילא

אי"ש קרליץ

יום ד' י"ח תמוז תרצ"ג, תל-אביב

ביום ב' העבר באתי הלום מווילנא.

וכך השיב לו הרב זצ"ל (שר"ת משפט כהן סי' נג):

לכ' הגאון המפורסם מו"ה אי"ש קרליץ שליט"א,

שלוי וברוך הבא בשם ד' לאוי"ט בקודש.

אחדשה"ט באה"ר.

ע"ד ספיקו דמר... טעם המנהג מפני שאנו נוהגין עפ"י הגאונים לפדות מע"ש שוה מנה בפרוטה. כדין השו"ע (סי' שלא סעי' קלג), על כן חושבין שאין שייך אצלנו הקולא דמעות הראשונות...

הק' אברהם יצחק ה"ק

כוונת דבריו: בזמן ביהמ"ק חילול המע"ש נעשה כפי ערכו האמיתי בתוספת "מקדם ביטחון" שמא הערכת מחיר המע"ש היתה מועטת. משום כך חיללו על דינר שלם פירות מע"ש השוים רק $\frac{3}{4}$ דינר, והיתרה בסך $\frac{1}{4}$ דינר נותרה חולין אך נגררה אחרי שאר המע"ש כשהיא מוגדרת כ"מעות הראשונות". משום כך כאשר הזדמן לאדם מע"ש פחות משו"פ הוא חילל אותו על פחות משו"פ שיש בתוך אותו $\frac{1}{4}$ דינר שנותר חולין, אבל הוא נוסף על $\frac{3}{4}$ הדינר הקדושים בקדושת מע"ש. כשהתוצאה היתה שיש כאן יחידה אחת של יותר מ- $\frac{3}{4}$ הקדושים בקדושת מע"ש. ואין כאן חילול בודד של פחות משו"פ על דינר של

6. משנת רבי עקיבה (סי' ח), ארץ חיים (סיתרון יר'ד סי' שלא סעי' קלח ד"ה וכתב בתשובה), חז"א (דמאי סי' ג ס"ק טו ד"ה נקטינן), המעשר והתרומה (פ"א סעי' מד). ועי' משפט כהן (סי' לח אות ו) שלכתחילה הצריך על מעות הראשונות, אך בדיעבד הסתמך על פדיון מע"ש זה בפ"ע ללא תוספת חומש.

7. כרם ציון (הלכות פסוקות פרק מא סעי' יב).

פרוטה. אולם בזה"ז, שאין מחללים מע"ש בשוויו האמיתי כי אם על שוה פרוטה שבמטבע (למשל: שקל) - כל פרוטה שבשקל נחשבת כיחידה בפני עצמה. וכל חילול שגשגה על השקל מחיל את קדושת המע"ש על שווי של פרוטה אחת שבשקל, ללא זיקה לפרוטות הנוספות שבו. משום כך את יתרת החולין שבשקל לא ניתן להגדיר כ"מעוה הראשונה", אלא כאוסף של הרבה פרוטות בודדות. פדיון מע"ש פחות משו"פ על היתרה שבשקל ייחשב משום כך, כחילול על פחות משו"פ שבפרוטה בודדת של חולין, דבר שלהרבה פוסקים אינו אפשרי.

החזו"א קיבל את סברתו של הרב זצ"ל בהגדרת "מעוה הראשונה". אך לדעתו הסבר זה שייך גם אם קוצבים את מספר החילולים שבמטבע לפי הפרוטות שהיא שווה, הדבר אינו גורע. היות ובפועל במטבע זו יש כבר קדושת מע"ש בשווי פרוטה, וכל חילול נוסף אף של פחות משו"פ - הוא הוספת קדושת מע"ש על הקדושה בשווי פרוטה ומעלה הקיימת מכבר. ואלו דבריו (אגרות לרא"ה עמ' שיא):

...דחסרון פחות משו"פ אינו מצד הפירות אלא מצד הכסף, וכל שיש כבר במטבע מע"ש, מצטרף פחות משו"פ עם הכסף הראשון. ולהאמור אין חילוק בין מחלל פ"א למחלל מאה פעמים... ולא להורות אני אומר אלא להקל לעצמי...

במכתב שהשיב לו הרב קוק זצ"ל, מדגיש הרב את מה שאמר קודם, שאין מניעה בזמנינו לפדות פחות משו"פ ובתנאי שיעשו כן על "מעוה הראשונה", וגם אז תוך הגבלת מספר החילולים של פחות משו"פ כפי הערכת יתרת החולין. ואלו דבריו (משפט כהן סי' נד):

נראה שאפשר לפדות אח"כ פחות משו"פ לא בלא קצבה... אלא עד שישער שאין יותר מעוה הראשונה באותו מטבע... ולצרף דינא להקל בשעת הדחק. וכמו שכתבנו ע"י פדיון דמעוה הראשונה, גם לדין עפ"י התנאים שכתבנו, וכדמר נ"י במכתבו, שדברינו עולים בקנה אחד...

והנני חותם בזה בברכה בציפית ישועה מבין המצרים,

ידי"ע דוש"ת באה"ר

הק' אברהם יצחק ה"ק.

ולמעשה, כדי לחוש לכל השיטות יש לנהוג כך:

א. מע"ש שאין בו או בחומשו שו"פ יש לחלל רק על מטבע שחיללו עליה מע"ש קודם לכן.

ב. על מטבע זו רצוי לחלל מע"ש מדגן תירוש או יצהר שחיובם מן התורה⁸ וכפי שוויים האמיתי, כשערכה של המטבע יהיה יותר משוויים של פירות המע"ש.

ג. מספר החילולים של מע"ש שהוא (או חומשו) אינם שו"פ, יהיה מוגבל בהתאם ליתרת החולין הקיימת באותה מטבע של מע"ש.

8. היות ומע"ש פחות משו"פ של טבל דאורייתא אינו יכול להיתפס כהמשך קדושת מע"ש דרבנן. חזו"א (דמאי סי' טו אות יב ד"ה ודוקא), כרם ציון (תרומות פרק מא סעי' יג).

הרה"ג יהושע. י. נויבירט שליט"א
הרב משה דוד מכבי לוונטהל

בציר ענבים בחול המועד *

הקדמה:

פיצלנו את מכתבי הרבנים כדי להקל על הקוראים, והצמדנו תשובה לשאלה. השאלות לקוחות ממכתבו של הרב משה לוונטהל, ואילו התשובות הן של הרה"ג יהושע. י. נויבירט שליט"א.

כדי להבין את הדיון בשאלות דלקמן, הקדמנו לבאר כמה עקרונות בהלכות חול המועד, מתוך "שמירת שבת כהלכתה" (ח"ב).

א. היתר מלאכת "דבר האבד" (פרק סז):

1. במלאכה גמורה (דהיינו: שיש בה טורח) מותר רק כאשר יש חשש שיפסיד מן הקרן. ובמלאכה שאינה גמורה מותר גם להרווחה אם יוציא חלק מהכסף לצורך שמחת החג (סעי' יט והע' צז).
2. ספק דבר האבד - מותר גם כן (סעי' א). לדעת המהרש"ג (ח"ב סי' י ד"ה וכיון, מובא שם הע' ב) התירו גם כאשר החשש להפסד הוא על צד המיעוט. אך יש חולקים על כך (שם).

3. במידת האפשר יש לעשות את המלאכה בצינעה (סעי' ח).

ב. היתר מלאכות לצורך אוכל נפש (פרק סו):

1. מלאכות אלו הותרו רק לצורך אכילה בחג בלבד ולא לצורך ימי החול שאחריו (סעי' ו).
2. מי שעושה מלאכת אוכל נפש לצורך מכירה לאחרים, ומוכח מתוך מעשיו שכוונתו לצורך המועד - מותר אף בפרהסיא. אם לא מוכח כך - מותר רק בצינעה, ואף אם כוונתו לצורך המועד (סעי' יג).

3. העושה מלאכה לצורך אוכל נפש - אינו צריך לצמצם ולעשות את הכמות המינימאלית ההכרחית, אלא שיש בהיתר זה כמה תנאים (סעי' י-יב).

א. דבר האבד

1. בציר שהוא למניעת הפסדים וגם לעשיית רווחים:

שאלה: כיון שענבי הר חברון אפילות הנה, מצויים אנו מידי חוה"מ סוכות בעיצומו של הבציר. שאלתנו לכת"ר האם מותר לנו להמשיך את הבציר בחוה"מ?

הבה"ל (סי' תקלג סעי' ג ד"ה אסור) כתב שמה שהתיר השו"ע (או"ח סי' תקלז סעי' טו) קצירת שדה בחוה"מ בדבר האבד - הוא דוקא בפסידא ולא לשם עשיית רווח, כיון שליקוט היא מלאכה גמורה.

ונשאלת השאלה: בימינו, שהחקלאות עתירת הון - רוב ההכנסות ממנה הולכות להחזר הוצאות, ומיעוטן - לרווח. וא"כ בנד"ד מדובר בליקוט שהוא גם לשם החזר ההוצאות וגם לשם רווח. האם בכה"ג מיקרי דבר האבד?

* עריכה: הרב עזריאל אריאל.

תשובה: לא מגדירים "דבר האבד" ביחס להשקעות אלא ביחס למה שיש עכשיו. ואם הוא עלול להפסיד מה שיש לו עכשיו - זה נקרא "דבר האבד". מה שכתב בבית"ל (סי' תקלג סעי' ג ד"ה מותר) שאסור ללקוט בחול המועד לשם רווח - מיירי דוקא בפירות של הפקר. אבל בפירות שלו - מותר לו ללקוט אם הם עלולים להיפסד. ועל כן מיקרי "דבר האבד" ומותר.

2. ספק דבר האבד

שאלה: רוב הענבים ראויים כבר להיבצר בחוה"מ. ככל שהם נשארים יותר זמן על העץ טיבם יורד במידה מועטת, אך ערכם הכלכלי עולה. ולכן, מחד גיסא, החקלאי מעוניין לאחר את הבציר. מאידך גיסא, אפשרות של ירידת גשמים אחרי סוכות יכולה לפגוע באופן חמור בבציר: הן מבחינת הנזק לפרי והן מצד שלאחר הגשם קשה לעבור בכרם, ומצד זה החקלאי מעוניין להקדים את הבציר כמה שיותר. ובכן רק ימים יגידו אם אכן היה זה דבר האבד או לא. האם זהו בגדר ספק דבר האבד שהתיר המהרש"ג (ח"ב סי' י ד"ה וכיון) גם אם יתברר אחר המועד שלא היה זה דבר האבד כלל.

תשובה: קשה לראות את המצב הזה כ"דבר האבד". שהרי מצד אחד החקלאי רוצה דוקא לאחר משום טעמים כלכליים, וייתכן שיקבלו מחיר גבוה יותר אם ידחו את הקטיפה לאחר החג. ומצד שני, החשש לגשם הוא לא ממש ספק, שהרי באמת אין חשש כ"כ שירדו גשמים דוקא ביום אחר סוכות, והימים יגידו. ומשום חשש רחוק של אולי גשם בשמחת תורה לא חיישינו, דלא איכשר דרא שה' יתברך יקבל תפילותינו מיד. וגם אם ירד גשם - לא כל כך הרבה עד שא"א להכנס לכרם. מה שכתב המהרש"ג להקל בחשש הפסד, מלבד שיש חולקים עליו - אינו נוגע כלל לענייננו. ופשוט שיש לחלק בין חשש סביר לנזק לבין ספקולציות שיש בהן צדדים מעורפלים לכאן ולכאן. ולא יתכן להתיר מלאכות בחול המועד בגלל חשבונות כאלה.

3. בציר בצינעה

שאלה: במידה והבציר מותר, האם חייב להעשות בצינעה (ובפרט שהוא אולי דבר האבד)?

תשובה: מובא שם במ"ב (ס"ק כג) בדבר שכו"ע ידעי שהוא עושה את המלאכה לצורך החג - מותר אפילו בפרהסיא. וה"ה לדבר שכו"ע ידעי שיש בו משום דבר האבד, אם אכן הוא כך.

ב. מלאכת אוכל נפש לצורך המועד

1. מצד שבשוק יש מן הסתם מספיק ענבים אחרים

שאלה: השו"ע (א"ח סי' תקלג סעי' א) התיר לטחון קמח לצורך המועד מבלי לצמצם בדיוק את הכמות הנחוצה למועד. המשנ"ב (ס"ק טו) הרחיב היתר זה גם לשאר המלאכות.

נשאלת השאלה: האם בציר הענבים שלנו מוגדר כצורך המועד, כאשר מן הסתם גם בלעדנו יהיה לצרכן ממי לקנות ענבים לחג?

תשובה: הציבור בעיר רוצה הרבה ענבים (עי' שו"ע סי' תקלט סעי' יא), וממילא מותרת הבצירה, ויש בו צורך יו"ט. ולא צריך לעשות את החשבון שגם אחרים יבצרו, מפני שבסופו של דבר קונים את הכל.

2. בציר בצינעה

שאלה: השו"ע (א"ח סי' תקלג סעי' ה) כתב על בציר לצורך המועד שצריך להעשות בצינעה. האם ה"ה בנד"ד, או שמא נד"ד מוגדר כמלאכה שמוכח לרואה שהיא לצורך המועד (משנ"ב ס"ק כ) דומיא דמאפיית לחם, שא"כ מותר יהיה לקיים "בציר משפחת" ולהזמין את המשפחות המטיילות באיזור?
תשובה: צינעא, ראה לעיל (אות א סעי' 3), וכל שבוצר לצורך אוכל נפש ודאי מותר. שכל שמטרת העבודה ידועה - א"צ לעשות בצינעא. ומכיון שאמרנו שהבציר מותר משום אוכל נפש, אין שום צורך לעשות בצינעא.

3. בציר ערב הושענא רבה

שאלה: הבציר האחרון של חול המועד, בערב הושענא רבה, ספק אם הוא משווק עוד לצרכן לפני יו"ט, האם על בציר שלם אפשר לומר שאינו חייב לצמצם?
תשובה: ערב הושענא רבה - כנראה הכוונה ליום כ' בתשרי, שהוא יום לפני הושע"ר. ואם יש סיכוי סביר שהפירות יגיעו לשוק עוד לפני סוף החג - מותר. אבל אם הסיכוי קלוש - זה לא נקרא אוכל נפש לצורך החג. ולא התירו מלאכות בחול המועד על ספקולציות. ובהושע"ר עצמו באמת אסור לבצור, שכן אין בו משום אוכל נפש, כי אי אפשר להגיע לשוק באותו יום. וכן אין זה בגדר דבר האבד, וכנ"ל (אות א סעי' 2).

הרב יהודה הלוי עמיחי

בעיות כלאים בגינת הבית

א. פטל ונענע שהתערבו

שאלה:

פטל ונענע שנשתלו במרחק זה מזה, אולם התפשטו בשדה וכעת הם מעורבים זה בזה, האם יש בכך בעיית כלאים?

תשובה:

צמח הפטל יש בו זנים שונים, יש שדינם כירק ויש שדינם כאילן (לענין פירוט המינים השונים בפטל כדאי להתקשר לבירור). כלל ידוע הוא שאין איסור כלאי אילנות אלא בהרכבה (רמב"ם כלאים פ"א ה"ו). וכמו כן נפסק בשו"ע (יר"ד סי' רצה סעי' ה) שאין איסור הרכבה בשרשי האילנות, ולכן מותר לזרוע ירק ליד האילן. רק לכתחילה יש להחמיר ולא לזרוע סמוך לעיקר האילן במרחק שלושה טפחים (שו"ת ס"ק ה; משפט כהן סי' כ). אולם מכיון שבשאלה זו לא מדובר שזרעו אותם אחד ליד השני אלא שאח"כ השרשים התפשטו - אין כאן איסור כלל. וגם אם הפטל הוא ירק, הרי הגנן לא עשה שום איסור בזריעה, שכן הוא הרחיק ביניהם כשיעור, אלא שהם התערבו זה בזה לאחר מכן. ודינם כפי שכתבו הרמב"ם (כלאים פ"ג ה"ד) והשו"ע (סי' רצה סעי' כא):

הרחיק בין ב' המינים הרחקה הראויה להם והיה מין זה נוטה על גבי מין זה, בין שננטה תבואה על התבואה או ירק על התבואה או תבואה על הירק - הכל מותר שהרי הרחיק כשיעור, חוץ מדלעת יוונית שהיא נמשכת הרבה...

העולה מכאן, שאם הרחיק כשיעור והירק התפשט מאליו - אין בזה איסור משום כלאי זרעים.

ב. הרחקה בין סוכת גפנים לירקות

שאלה:

יש לי ארבע גפנים רחוקים 2.4 מ' מתות-שדה, וכעת רוצים להוסיף גפן חמישית. האם יש צורך להגדיל את המרחק מהתות?

תשובה:

כאשר יש כרם, צריך להרחיק את הזרעים ממנו מרחק של ארבע אמות. ואילו מגפן יחידית די בהרחקה של ששה טפחים (רמב"ם פ"ז ה"א). וכן הדין בגפנים יחידות, כפי שכתב הרמב"ם (שם):

היתה שורה אחת של גפנים זו בצד זו, אפילו הן מאה - אין זה כרם אלא כגפן יחידית, ומרחיק מן השורה ו' טפחים.

בנידון שלפנינו מדובר בהוספה של גפן לשורה ולא ביצירה של כרם שהוא חמש גפנים המסודרות בשתי שורות. ולכן די להרחיק ששה טפחים.

שאלה:

הגפנים באותה שורה מודלות על סוכה. האם אין להן דין של "עריס"?

תשובה:

דין עריס מפורש ברמב"ם (פ"ח ה"א):

העושה כמו מטה או כמו שבכה גבוהה מעל הארץ כדי שיהיו האשכולות והשריגים נמשכין עליה והגביה נוף הגפנים מעל הארץ על אותה המטה והדלה אותו - הרי זה נקרא עריס.

אך לא נראה לי שבסוכות הגפנים שלנו יש דין עריס. שהרי על מנת שיהא דין "עריס" צריך להדלות את הגפנים על כותל או על עמוד שגבהו עשרה טפחים ורחבו ארבעה טפחים (רמב"ם פ"ח ה"ב). ומכיון שהעמודים שמדלים עליהם הם הרבה יותר דקים - נראה שבנידון שלכם אין דין "עריס", ואין בשורה דין כרם אלא דינה כגפן יחידית. אשר ע"כ, מותר לזרוע במרחק של ששה טפחים מהגפן. צריך רק להקפיד שלא יהיו ירקות מתחת לסוכה או מתחת לזמורות של הגפן.

ג. מדידת המרחקים בכלאים

שאלה:

מאיפה צריך למדוד את המרחק בין הצמחים? מהגזע, מהשורש או מהעלים?

תשובה:

מדידת המרחק היא מהגזע של הצמח ולא מהענפים שלו. נחלקו הראשונים (ב"ב פג ע"א ד"ה עיקר) אם מודדים מהמקום הרחב בגזע או מהמקום הצר שממנו יוצאים הענפים, ויש אומרים שבעץ מורכב מודדים מעל המקום שבו נעשתה ההרכבה. כאשר הגזע של הגפן אינו ישר אלא נעקם ונמשך על הארץ וחוזר ועולה כמו ארכובה (=זרוע) - צריך למדוד מהחלק שמעל הארכובה ולא מהחלק התחתון של הגזע (רמב"ם כלאים פ"ח ה"י). לענין מרחקים שיש להרחיק מעריס הרי שיש מחלוקת בין הרמב"ם לבין הראב"ד (פ"ח ה"ג), אולם דבר זה איננו מצוי. וכאמור (לעיל סעי' ג), צריך להקפיד שלא יהיו ירקות מתחת לזמורות עצמן.

ד. צירוף גפנים של שני שכנים לכרם

שאלה:

שורה של ג' גפנים של ראובן ומהצד השני שורה של ג' גפנים של שמעון, האם זה יוצר דין של כרם?

תשובה:

כתב הרמב"ם (פ"ז ה"ה):

היתה בשדה זו שורה אחת של גפנים ובשדה חבירו שורה שניה כנגדה קרובה לה, אע"פ שמפסיק ביניהן דרך היחיד או דרך הרבים או גדר שהוא נמוך מעשרה טפחים - הרי אלו מצטרפות להיות שתיהן כרם, והוא שיהיה ביניהן פחות משמונה (אמות).

העולה מכאן, שבנידון שלכם, **שלכל אחד מהשכנים שורה של ג' גפנים הרי זה מציאות של כרם, וההרחקה מהם - ד' אמות.**

הרב עזריאל אריאל

אתרוג של מעשר ראשון

שאלה:

יש מנהג בין מגדלי האתרוגים להפריש את כל המעשר הראשון מאתרוגים פסולים כדי שלא למכור למצוה אתרוגים של מעשר ראשון שהם גזל לויים¹. מה דינו של אתרוג שנקנה אצל מי שאינו מקפיד על כך, ומתוך כך יש ספק אם הוא אתרוג של מעשר ראשון? האם אפשר לצאת בו ידי חובת אתרוג?

תשובה:

א. אתרוג של מעשר ראשון שלא ניתן ללוי כדין² - פסול כמו כל אתרוג גזול³. והוא הדין לאתרוג שהוא ספק מעשר ראשון. אך לאחר שהמפריש מכר את האתרוג לאדם אחר - יתכן שהאתרוג הוא בבעלות של הקונה, לאחר שנעשו בו קנייני גזילה: יאוש ושינוי רשות⁴. ובנד"ד, שהוא ספק - נראה שהקונה יוצא בו ידי חובתו⁵.

ב. אין לברך על מצוה הנעשית בחפץ גזול, גם לאחר שנקנה לגזול⁶. והרבה פוסקים כתבו שגם הקונה את האתרוג מן הגזול אינו יכול לברך עליו⁷. אך גם לענין זה, מכיון שרוב האתרוגים אינם מעשר ראשון גזול אלא חולין גמורים - נראה שאפשר לברך על האתרוג⁸.

ומ"מ לכתחילה רצוי להקפיד לקנות אתרוג מהודר שאין בו חשש של גזל לויים.

1. "ארבעת המינים השלם" (עמ' רצח סי' קיז) בשם החזו"א (שם עמ' שכב סעי' ה-ו); "כשרות ארבעת המינים (עמ' עג) בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל.
2. עי' מאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי "נתינת מעשר ראשון בימינו" ("אמונת עתיד" 5 עמ' 17-20) שהביא את דעת רוב הפוסקים המחייבים לתת מעשר ראשון ללוי גם בזה"ז.
3. עפ"י שו"ע (או"ח סי' תרמט סעי' א). אמנם לדעת החזו"א (שביעית סי' ה ס"ק יב) יש תקנה שלא לתת מעשר ללוי בזה"ז, וממילא אין בזה משום מצוה הבאה בעבירה, אבל גם הוא מודה שמעשר זה אינו נחשב "לכם".
4. עפ"י שו"ע (שם). מסתבר שהלויים מתייאשים מפני שהם רגילים לכך שאף אחד לא נותן להם את המעשר. דוגמה ליאוש של שבט מצאנו בדברי רש"י (גיטין ל ע"א ד"ה במכרי), המסביר על יסוד זה את גדר "מכירי כהונה" (ועי' "התורה והארץ" ח"ב עמ' 86). וכן מצאנו בגמ' (ב"מ כא ע"ב) בענין יאוש העניים בלקט (ועי' אוצר מפרשי התלמוד שם עמ' לא).
5. ועי' מאמרו של אמר"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א "מרור של מעשר ראשון מספק" ("אמונת עתיד" 3 עמ' 11-12).
6. שו"ע (שם, וכן בסי' כה ס"ק יד).
7. כך פסק המשנ"ב (סי' תרמט ס"ק ו, סי' יא ס"ק ל ובה"ל ד"ה ולענין, סי' כה ס"ק נד) עפ"י: ביאור הגר"א (סי' כה סעי' יב ד"ה ולא); פמ"ג (סי' תרמט, א"א ס"ק ג ד"ה אבל) בשם הלבוש; כף החיים (סי' כה ס"ק פו, סי' תרמט ס"ק טז). לעומת זאת יש מקילים: ב"י (סי' כ בסופו, ד"ה כתוב בא"ח) עפ"י הארחות חיים והעיטור; מג"א (סי' תרמט ס"ק ב); ערוה"ש (סי' כה סעי' כז, סי' תרמט סעי' ח).
8. עפ"י משנ"ב (סי' תרמט ס"ק יב) שכתב להקל בחשש גזל. ויש לצרף לכך את דעת החזו"א האומר שאין כל איסור בהימנעות מנתינת המעשר ללוי.

הרב יואל פרידמן

סכך מעציץ שאינו נקוב

שאלה:

במרפסת הבית יש צמח מטפס שנופו מהווה סכך לסוכה. האם הנוף של הצמח יכול לשמש כסכך? ואם לאו, האם הוא פוסל את הסוכה?

תשובה:

הסכך צריך להיות תלוש ולא מחובר לקרקע¹. מכיון שהצמח נמצא על המרפסת - דינו כעציץ שאינו נקוב², ולפי³ יש להחשיבו כסכך כשר שהרי הוא מנותק מן הקרקע. אלא שלכאורה מצאנו בירושלמי (כלאים ס"ז) התייחסות לנידון: ר' יוסי בעי: מהו לומר על פתו המוציא לחם מן הארץ. ר' יונה בעי: נטע בו דלעת, כתלוש היא לסכך בה?

הרש"ס (שם) ועוד אחרונים⁴ מבארים את בעיות הגמ' בעציץ שאינו נקוב, והספק הוא שמא גזירת חכמים בעציץ שאינו נקוב אטו נקוב היא רק לגבי תרומה משום פרנסת הכהן. אך הגר"א, הפנ"מ ותוס' ר"ד (לירושלמי שם) ביארו את בעיית הירושלמי בעציץ נקוב דוקא.

למעשה, נלענ"ד שאפשר להקל מכמה סיבות:

א. לא ברור שהספק בירושלמי הוא בעציץ שאינו נקוב כמבואר לעיל.
ב. יתכן שאין הלכה כירושלמי, כי לא תמיד גזרו בעציץ שאינו נקוב אטו נקוב⁴.
ג. החי"א (שם) והקש"ע (שם) החמירו אמנם לגבי ארבעת המינים, אך שם זהו ספיקא דאורייתא, ובסכך יש לכל היותר גזירה מדרבנן, וספיקא דרבנן לקולא.

למעשה, אם הצמח שבעציץ אינו מסוגל לסכך באופן שהצל יהיה מרובה על החמה - כשר לכו"ע⁵ במקרה שכל הסכך בא מהעציץ - רצוי להסיר חלק מהנוף באופן שיהיה חמתו מרובה. אם אי אפשר, יש להקל ולהחשיב את הסכך הנ"ל כסכך כשר⁶. והרוצה להחמיר יש לו על מה לסמוך.

1. גיטין (סוכה יא ע"א), רמב"ם (הל' סוכה פ"ה ה"א-ה"ב) ושו"ע (סי' תרכט סעי' א) המקור לכך הוא מהפס': "חג הסוכות תעשה לך... באספך מגרנך ומיקבך" - בפסולת גורן ויקב הכתוב מדבר.
2. עי' רא"ש גיטין (פ"ב אות כב) שעציץ המונח בעליה נחשב כעציץ שאינו נקוב, וכ"כ בפשיטות בנשמת אדם (סי' קנב ס"ק א).
3. רבינו מנוח (רמב"ם פרנקל סוכה פ"ה ה"ב), מהר"א פולדא (לירושלמי שם), חיי אדם (כלל נא סעי' יז, נשמ"א כלל קנב ס"ק א), קיצור שו"ע (סי' קלו סעי' ב), חזו"א (כלאים סי' יג סעי' טז ד"ה יר').
4. וכפי שהעלה רבינו מנוח לענין תולש בשבת, גט, ויש להוסיף: ביכורים, טומאת אוכלין, פרוזבול, ערלה, שביעית, מצה ועוד, ואכמ"ל.
5. אפי' לדעה השניה שבשו"ע (סי' תרכו סעי' א) מפני שהסכך הכשר נמצא מעל הסכך הפסול, והוא בפועל המסכך. אך יש להקפיד להסיר את הגג הנמצא כל השנה מעל לסוכה רק לאחר שהדפנות כבר מוכנות, שאל"כ הוה תעשה ולא מן העשוי. אך אם הדפנות קיימות אין בעיה בכך שהסכך כבר מונח כמבואר ברמ"א (סי' תרכו סעי' ב-ג).
6. כן הכריע למעשה הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' מא אות ד).

הרב אהוד אחיטוב

מטבעות לחילול מעשר שני

שאלה:

רב מושב ייחד מטבעות כסף לחילול המעשר השני עבור חברי המושב, האם יש צורך להקנות להם חלק במטבעות או שדי במתן רשות בלבד?

תשובה:

באופן עקרוני יכול אדם לחלל פירות מעשר שני שלו על מעות חבירו כאשר קיבל רשות לכך¹, ולכתחילה אין די ברשות גרידא אלא יש למנותו כשלוחו של בעל המעות על מעשה החילול². באופן זה אין המחלל צריך להוסיף חומש היות והוא מחלל על מעות חבירו³.

השאלה היא כאשר אדם נותן רשות מראש לחלל על מטבעותיו גם פירות שאינם ברשותו. יש הסוברים שבמצב זה הדבר אינו מועיל, משום שהוא ממנה אותו כשליח על דבר שאינו תחת ידו⁴. ויש המקילים לעשות כן לכתחילה, ואף שאין באפשרותו לחלל עתה פירות שאינם ברשותו, היות ומינוי השליחות הוא על אפשרות השימוש במעות הקיימות כבר עתה ביד בעליהן⁵ למעשה כדי לצאת ידי כל הדעות וצוי שהרב יקנה לכל אחד מהחברים חלק במספר מטבעות ששוויים יהיה ביחס למספר החברים במושב, בדרך זו כל חבר שותף במטבע והוא מחלל על כספו. כמובן שבדרך זו על המחלל להוסיף חומש בשעת החילול, היות והפירות והמטבע הם שלו⁶.

1. משנה (מעשר שני פ"ד ה"ד), ירושלמי (מע"ש פ"ד ה"ג), והדברים מדויקים עפ"י גי' הגר"א (שנ"א שם) בירושלמי, וכן ביאר החזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק כג ד"ה מותר), בדעת הרמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"ה ה"ח).
2. חזו"א (שם ד"ה והנה), כרם ציון (תרומות פרק מא, גאון צבי שם ס"ק ה).
3. נאמר במשנה (מע"ש פ"ד מ"ג) שדין הוספת חומש נאמר רק כאשר אדם פודה את פירותיו, אולם מדברי הירושלמי (שם), מתבאר שאף שהפירות הם שלו כיון שהמטבעות הם של אדם אחד הרי הוא פטור מחומש. מהר"י קורקוס (מע"ש ונט"ר פ"ה ה"ח), עפ"י הירושלמי (שם).
4. הגרצ"פ פראנק (כרם ציון שם), וכן דעת הראש"ל^צ הגר"מ אליהו שליט"א. עפ"י הגמרא (נזיר יב ע"ב): "לא משוי איניש שליח, אלא במלתא דמצוי עביד השתא. וכן פסק הרמב"ם (אישות פ"ט ה"ו). נראה שלדעתם אין להסתמך לכתחילה על כך שבשעת המינוי בידו לקנות פירות להפריש מע"ש ולחללו, וכפי שכתבו התוס' (שם ע"א ד"ה מ"ט). ועי' מל"מ (שם ד"ה ומ"ש רבינו), שכ' שאף אם היה תנאי מפורש שהשליחות היא על דשלב"ע אינו מועיל.
5. חזו"א (שם ד"ה ונראה).
6. כך הורה למעשה הראש"ל^צ הגר"מ אליהו שליט"א. אולם גם לדעתו ניתן בדיעבד להסתמך על כך שבידו לקנות פירות ולהפריש מהם מע"ש כבר בשעת מתן ההרשאה, ר"ת (נזיר תוס' שם), ש"ך (יר"ד סי' שכח ס"ק ז) בדעת השו"ע (שם סעי' ג), ערוה"ש (יר"ד סי' שכח סעי' ו).

זמן קליטה בהעברת שתיל מעציץ שאינו נקוב לקרקע *

... שאלתני על שתילים שגדלו בגוש אדמה בעציץ שאינו נקוב, אם חייב לנטוע את האילן עד ט"ו באב או עד כ"ט באב כדי למנות אותה שנה לערלה. מאד תהיתי על כך שכתבת לי, והלא במשפט כהן (סי ח) הוא מורה על עציצים בלי שוליים באדמה, ומשם מעבירים אותם. והוא מורה והולך שהם צריכים במקום השני לעבור שבועיים נוספים של קליטה, אע"פ שמעבירים אותם עם העציצים ועם העפר. וכך הוא כותב גם בתשובה שאחרי כן (סי' ט). וכך כותב גם הגרש"ז אויערבך במנחת שלמה (סי' סט), ונמצא הדבר גם בכרם ציון (השלם), וז"ל בדיני שתילים לענין ערלה (אות ג ד"ה גם הגאב"ד מטבריה): צריך עיון שאף אחד מהגדולים לא העלה על דעתו לומר דבכי האי גוונא שהאילן חי ויונק בלאו הכי מן הארץ יתכן שאין צריכים כלל לשיעור קליטה של ג' ימים או שתי שבתות... אבל מפורש כתב האי גאון ז"ל כל הענין של שתי שבתות.

וגם בספר נטע הילולים (מאת הרב הגאון ר' זונדל גרוסברג, סי' ט' בהגהות "זרע גד" עמ' מח-מט) מביא את כל דברי המשפט כהן על זה, שהצריך עוד פעם שתי שבתות של קליטה, ולא העיר עליו כלום.

ובודאי צריך הדבר הסבר, כפי שהתפלא על זה הגאון רש"ז אויערבך זצ"ל. ונראה לעניות דעתי הקטנה, שענין זה של "קליטה" וזמן קליטה, היינו חיבור הצמח אל האדמה, שהצמח מתחבר אל האדמה ואינו מרפה מן האדמה, וחיבור האדמה אל הצמח שהיא אינה מרפה מן הצמח, ומעת זריעתו של הגרעין ומעת נטיעת היחור באדמה (וגם מעת ההרכבה של הרכב על הכנה), מתחיל תהליך החיבור שהצמח והאדמה הולכים ונדבקים זה אל זה, והחיבור הולך ומתחזק יותר ויותר, עד שהחיבור יגיע לשיעור המירבי שלו, ואז יתחיל הצמח לינוק את צמיחתו וגדילתו מן האדמה. והנה יש דבר שבני האדם אינם מעלים כלל על הדעת, שהאדם כשהוא נעקר ממקומו ונוטע את עצמו במקום אחר, זקוק לתקופת מה לצורך התאקלמות (אבוה דשמואל כשחזר מן הדרך לא התפלל במשך ג' ימים: עירובין סה), וחז"ל הגדירו למי שגר בעיר שלושים יום שהוא "מיושבי העיר", ולמי שגר שנים עשר חודש שהוא "מאנשי העיר" (בבא בתרא ח). אבל לא רק האדם, אלא גם החיה זקוקה לתקופה של התאקלמות כשמעבירים אותה למקום אחר, ובמקום שאינה רגילה בו אינה מתפקדת כפי שהיא מתפקדת במקום שהיא רגילה בו (תענית כב, סוטה מז), והנה גם צמח שעוקרים אותו ממקום אחד ונוטעים אותו

* מתוך מכתבים שקבלנו מהרה"ג שלמה מן ההר שליט"א. וע"ע אמונת עתיך 5 עמ' 30-32.

במקום אחר, זקוק לתקופת התאקלמות, וכל זמן שהמקום בחצר עדיין "זר" לו אינו "רוצה" לינוק ממנו, ורק כעבור זמן "הקליטה" הוא מתרגל למקומו החדש, והוא "כורת ברית" עם המקום החדש ומתחיל לגדול ממנו. ואע"פ שהובא למקומו החדש יחד עם גוש עפר שהוא יכול עדיין לחיות ממנו, הוא "מריח" את המקום החדש, והוא נתקף "שיתוק" עד שיתרגל למקומו החדש וזה כבר לא יהיה חדש לו. לשם כך הוא זקוק לתקופת הקליטה וכל עוד שלא יעברו ימיה של הקליטה, הצמח הוא והעפר שבא איתו נמצאים במקום זה כאילו הם עקורים מן האדמה.

יהא אשר יהא, להלכה ולמעשה אחרי שגם הראי"ה וגם הגרשז"א מזכירים בפירוש את שתי שבתות הקליטה, איך נוכל לעבור על דבריהם? אריות ישאגו מי לא ירא, ה' א-לוקים דיבר מי לא ינבא!

תגובת הרב יואל פרידמן

... עיינתי במקורות שהביא כת"ר, וכולם עוסקים בענין גודל הגוש שעץ יכול לחיות ממנו. ולענ"ד, יתכן שאפשר לחלק בין הנושאים, כי בענין גודל גוש האדמה, יעויין ברשב"א בתשובה, שהסתפק אם צריך גוש שיכול לחיות ממנו ג' שנים או כמה ימים. והסברה הבסיסית היא שע"מ שנחשוב את מנין השנים של העץ צריך שהעץ יתקיים מכח הנטיעה הראשונה.

הסברה שצריך גוש שיכול להתקיים שלש שנים היא שזהו הזמן של איסור ערלה, ואם בין כך הגוש מסוגל לחיות שלש שנים - אין כאן חיוב חדש. והסברה שדי בשבועיים היא, שאם הגוש מסוגל לחיות שבועיים (או לפי דברי הרב זצ"ל, כל הזמן מאז שהעץ נעקר ועוד זמן הקליטה), אזי העץ מתקיים מכח נטיעה ראשונה.

אך איך שלא נאמר, איירי שהיתה נטיעת חיוב, ורק השאלה היא מהו גודל הגוש הנצרך כדי שהנטיעה החדשה לא תחדש חיוב מחודש. כלומר שלא מדובר שצריך בפועל שבועיים לקליטה, אלא אמרי' שבועיים הקליטה הם המודד להמשכיות הנטיעה הראשונה. וראיה לדבר, עי' מנחת שלמה (עמ' תה) שדן לגבי העברת עציצים במשאות ושם מוכיח מדין אילן שנעקר שע"כ למדנו שאף שבודאי העץ עומד זמנית מנותק מהאדמה, למדנו שיש למנות מכח נטיעה ראשונה, וכדבריו: "ולמען תת טעם הגון להא דלא חשיב העקירה שבינתיים הפסק לענין ערלה..." ושם מחדש שהשתנות דינית מתלוש למחובר אינו משנה דין העץ, וכל זמן שאין נטיעה חדשה המחייבת - הוה מכח נטיעה ראשונה.

אך בנד"ד איירי שהעציץ שאינו נקוב לא התחייב כלל בדין ערלה, אלא שבגידון זה למדנו שאם נטע עד ט"ו באב, דהיינו חודש לחישוב שנה ועוד שבועיים לקליטה - נחשב שנה למנין. ובזה, בעציץ שאינו נקוב, יתכן שהספק הוא אחר: והוא, מהי משמעות הקליטה שאנו צריכים לעץ. אפשר' לומר שהקליטה היא המשך של הנטיעה, וכיון שהנטיעה היא המחייבת עכשיו

בערלה, צריך שיהא נטיעה ולאחריה קליטה במקום חיוב, וכפי שכת"ר ביאר באר היטב. אך מאידך יתכן שלא מעשה הנטיעה הוא המחייב וכמו שכתב הגרש"א זצ"ל (שם עמ' תה ד"ה ובפרט): "לא שם נטיעה הוא עיקר גורם החיוב של ערלה אלא רק זה שמתחדש מגרעין או יחור להיקרא בשם אילן...". ולפי"ז אפ"ל שהאילן קלוט ועומד גם בשעה שהוא בעציו שאינו נקוב אלא שחסר לו רק החיבור לארץ, ולכך די בחודש לחישוב שנה.

תשובת הרה"ג שלמה מן ההר שליט"א

א. אתה כותב: "הסברה הבסיסית היא שעל מנת שנחשוב את מנין השנים של העץ צריך שהעץ יתקין מכוח הנטיעה הראשונה". אני מבין שצריך להוסיף למשפט זה מלים אלה: "...עד הזמן שיוכל לחיות מן האדמה שבה ניטע מחדש". וההגיון הטמון בזה הוא, שמכיון שכך, לא פסקה חיוניותו ולא פסקה חיותו עת שהוציאו אותו מבית חייו הראשון עד שחיברו אותו שוב למקום שיוסיף לתת לו חיים. אם זה נכון, אז יהיה זה משך הזמן שיעבירו את העץ בפועל ממקומו הראשון אם מקומו השני רחוק או שהוא קרוב, ונוסף לזה גם הזמן שלוקח לעובד לחפור גומא במקום השני ולשתול את העץ מחדש, לפעמים המקום השני רך והשתילה היא מהירה, ולפעמים המקום השני קשה והשתילה איטית, ולפעמים השותל עובד במהירות ולפעמים הוא עובד באיטיות, ולבסוף העץ לא יתחיל לינוק ממקומו החדש עד שיקלט שם, וכבר קבעו חז"ל שלשה זמנים לקליטה, שלשה ימים וארבעה עשר יום ושלשים יום, ועל כל זה כתב הרשב"א "ימים אחדים". המשל לזה הוא: אדם שמחובר למיכל חמצן והמיכל נתרסק ומביאים מיכל מלא ומנתקים אותו מן המיכל הריק ומחברים אותו למיכל המלא, על כך צריך שיוכל להחזיק מעמד למשך זמן שיספיקו להביא את המיכל החדש (או לחילופין עד שיביאו אותו אל מקומו של המיכל המלא) וינתקו אותו מן הריק ויחברו אותו אל המלא. אם הזמן לא יספיק לזה - ימות, ואם יצליחו להחיותו אח"כ בכל זאת, תהיה זאת "תחיית המתים". הנמשל הוא אם יטעו את העץ אחרי שעבר זמן זה ולא היה די עפר עליו משך זמן עד שיעבירו אותו למקום השני שלו ויקלט שם, אם יחזור ויכה שורש ויפריח, הרי זו נטועה חדשה, ויהיה העץ ערלה שלוש השנים הבאות.

ב. אתה כותב: "הסברה שאם הגוש מסוגל להשאיר את השתיל בחיים למשך שבועיים..."

נדמה לי שאף אחד לא אמר כך, אבל כולם אמרו "שהשתיל צריך להישאר בחיים עד שישתל מחדש ועוד עד שיקלט שוב באדמה", והטעם הוא שאם אינו יכול לחיות מן העפר סביבו עד אז, שוב איננו יכולים לקשר את הנטיעה

השניה שלו עם העקירה מן המקום הקודם כי באותו זמן שהיה עקור חדל להיות "עץ נטוע". ולפי זה נפרש את ספקו של הרשב"א כך, שכדי לקשר את השתילה השניה עם הנטיעה הקודמת "חייב להשאר העץ במצב של "עץ מאכל", ולכן צריכה כמות העפר להספיק לו חיות לשלש שנים, או שמספיק שישאר במצב של "עץ נטוע באדמה", ואז מספיקה כמות עפר שתספיק לו חיות ל"ימים אחדים".

ג. אתה כותב: "אך איך שלא נאמר, איירי שהיתה נטיעת חיוב, ורק השאלה היא מהו הגודל של הגוש הנצרך כדי שהנטיעה החדשה לא תחדש חיוב מחדש...., אך בנידון דידן איירי שהעציץ שאינו נקוב לא התחייב כלל בדין ערלה...". ואני אומר על זה איך אפשר לטעות בזה? הלא בין אם יש צורך להמשיך ולהדביק נטיעה שנייה אל נטיעה ראשונה, ובין אם זאת תהיה התחלת נטיעה, הלא צריך "לנטוע" - היינו לחבר שתיל אל האדמה, ואם אתה מכניס שתיל באדמה והוא נמצא בתוך עפר שאליו כבר מחובר, אבל עדיין לא התחבר למקום נטיעתו, הלא הוא כנמצא "בכד" ועדיין כלל לא נטוע, בין אם כבר היה נטוע לפני כן במקום שנעקר ממנו ובין לא היה נטוע כלל, וכדי שיהיה "נטוע" כאן צריך "שיקלט" ויתחבר לאדמה, ורק אחר כך תוכל להתחיל למנות שלש שנות ערלה. והנה הסברא הנכונה היא ממש הפוכה. אם העץ היה בתחילה בעציץ בלי תחתית ועמד על האדמה, ועתה מעבירים אותו למקומו השני על האדמה, והוא היה לפני כן מחובר לאדמה וגם עתה הוא מחובר לאדמה, ובכל זאת דורשים שינתן לו עוד זמן שיקלט מחדש כדי שיחשב "נטוע" כאן ויתחילו למנות לו ערלה (או ימשיכו למנות לו ערלה), על אחת כמה וכמה כשלפני כן היה השתיל מחובר לאדמה כלל, כי היה בעציץ שאינו נקוב, ועתה מעמידים אותו במקומו השני שהוא המקום הקבוע שלו, שזקוק לזמן "הקליטה" לפני שיוכלו למנות לו ערלה, כי עתה זמן תחילת נטיעתו.

הרב יהודה זולדן

ברכת שהחיינו בנטילת אתרוג מורכב (תגובה)

הדיון במאמרו של הרב אליעזר מלמד (אמונת עתיק 5 עמ' 33-34) נסוב אודות ברכת "שהחיינו" על פרי מורכב, שהרכבתו אסורה, שעה שרוצים לאכלם. מסקנתו היא להקל ולאפשר לברך.

יש לציין שבסיכומו של דבר הדבר שנוי במחלוקת. מנהג ירושלים הוא לברך שהחיינו על פרי מורכב, כפי שכותב בשדי חמד (מערכת ברכות סי' ב' אות ז בשם ספר פרי האדמה). ויש שנהגו שלא לברך, כשיטת בעל הלכות קטנות.

הרב קוק זצ"ל בספרו "עץ הדר" (סוף אות כה) מבחין בין ברכת "שהחיינו" על אכילת פירות מורכבים לבין ברכת "שהחיינו" בנטילת פרי מורכב למצוה כדוגמת אתרוג בחג סוכות:

יש מקום לומר דלענין שהחיינו דברכת מצוה, י"ל דהכל מודים לדברי הלכות קטנות דראוי שלא לברך אמורכבים, אפילו אם נאמר דיוצאים בהם ידי חובת מצוה.

לדעת מרן הרב זצ"ל, יש להבחין בין ברכת "שהחיינו", שעניינה שמחה - בין מצב שבו השמחה היא חומרית לבין מצב שבו השמחה היא רוחנית. כשהשמחה היא חומרית, כשהוא אוכל פרי מורכב, על אף שנעשה מעשה איסור - סוף סוף הוא נהנה, ועל כן רשאי לברך, לפי השיטות החולקות על בעל הלכות קטנות. אבל כשהשמחה היא רוחנית - אין לברך שהחיינו משני נימוקים, וז"ל הרב זצ"ל (עץ הדר, סוף אות כג):

איך נברך על ענין שהיה יותר ראוי לו שלא יבוא לעולם ולא יתעביד ביה איסורא, וקל וחומר שקשה לברך שהחיינו שבא רק על שמחה שלמה? נימוקים דומים העלה הרב זצ"ל, שלא לומר הלל עם אתרוג מורכב (סוף אות לג): דכולי עלמא מודו שמצוה גמורה כמו אתרוג, שאומרים עליו את ההלל - אי אפשר בפירות עבירה. אי אפשר להלל לה' בפירות כאלו.

בפועל כשלא היתה ברירה והרב קוק זצ"ל בעצמו נאלץ לקחת אתרוג מורכב, הוא כותב שביום הראשון יצא ידי חובת הברכות בשמיעתן מאיש אחר. (עפ"י מכתב הנמצא בכתב יד, נוסח המכתב נמצא בהקדמה לעץ הדר השלם עמ' 19 בהע' 9).

לסיכום: גם המתירים לברך "שהחיינו" על אכילת פרי מורכב, יודו שאין לברך "שהחיינו" בנטילת אתרוג מורכב למצוה¹.

1. בהקשר לשאלה אם אפשר לצאת ידי חובת נטילה באתרוג המורכב, דן הרב זצ"ל לאורך כל הספר, ומסקנתו לאסור, אך הדיון כאן הוא רק לגבי ברכת שהחיינו.

ר' שמואל עמנואל

מכתב למערכת

על המכון, תר"מ מנשר הקומביין ועל השמיטה

לכבוד מערכת "אמונת עתיד"
כפר דרום, שלום רב וברכה!

רב תודות עבור הגיליונות של "אמונת עתיד", שקראתי בהתענינות ובהנאה. כמדומני שרמתו של הירחון עולה מגליון לגליון ואני מאחל לכם שתצליחו להמשיך ללכת מעלה מעלה בלימודה של תורת הארץ והפצתה.

ייחודו של "אמונת עתיד" בא לידי ביטוי בדברים רבים:

- * המגוון הרחב של נושאים הנדונים ומתבררים בו.
- * עבודת הצוות בבירור שאלות הלכתיות תוך כפיפות למורי הוראה מוכרים.
- * קשר הדוק ופורה בין אברכי המכון והחקלאים.
- * פתיחות לביקורת ולגישות שונות.
- * שאיפה לא לאסור דברים שהותרו בעבר ע"י מורי הוראה מוסכמים, וכלשונו הזהב של מרן הגרש"ז אויערבך זצ"ל: "אמנם מה שיותר חשוב שאין לשנות ולאסור מה שדבנים ראשונים פסקו" ("עדות אהרן" מהרב אהרן שוסטר זצ"ל, עמ' פב).
- ראוי גם לציין שהפעולות של מכון התורה והארץ והמדרשה מצטיינות ברעננות ויצירתיות, הבאות לידי ביטוי גם מעל דפי "אמונת עתיד".

אינני מוסמך לחוות דעה בנושאים הלכתיים, אבל אוסיף מספר הערות למאמרים בענין הפרשת תרומות ומעשרות מקציר החיטה, שהופיעו בגיליון 4. הנושא הזה קרוב לליבי מאז שהייתי אסמאי אצלנו בשעלבים, ובמסגרת עבודתי עסקתי הרבה בהיבטים המעשיים וההלכתיים של הפרשת תר"מ מגרעיני תבואה.

דיון על סדרי ההפרשה של תר"מ מתבואה מחייב הימצאות רבה בסדרי הקצירה, האיסוס וההובלה, השונים בכל משק ואף משתנים משנה לשנה. אפילו במהלך של עונת קציר אחת חלים שינויים ואילוצים בלתי צפויים המחייבים התאמת סדרי ההפרשה למציאות החדשה. ראוי וחשוב להדגיש את הדבר הזה בכל מאמר העוסק בסדרי ההפרשה של תר"מ מתבואה וגידולי תעשייה, וגם ירקות ופירות. הדבר אמור גם בנושאים אחרים הקשורים בהפרשת תר"מ, כגון: "גמר מלאכה".

רכזי הגד"ש והאסם בשעלבים הגיעו למסקנה שאפשר להבטיח הפרשת תר"מ כדין רק אם מבצעים אותה באסם של המשק ולא בשדה. לכן מחייבים את כל המשאיות לבוא מהשדה אל האסם של המשק בטרם צאתן לאסם של הקונה. אמנם הדבר גורם לפעמים לתרעומת מצד נהגי המשאיות, אבל אעפ"כ עומדים על כך.

לגבי ההצעה להפרשת תר"מ מנשר הקומביין, נראה לי שיש גם לדון על השאלה אם אין לגרעינים הנושרים דין של "לקט". אמנם צוין במאמרו של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א שאין בני אדם מלקטים גרגרים מהשדות, אבל יתכן שעדיין לא פרח מהם דין לקט. בזמנו עלתה אצלנו השאלה האם מותר לרעות כבשים על שדה מיד אחרי הקציר או שמא יש לחכות מספר ימים על מנת לא לבטל בידיים את האפשרות של אסיפת גרעיני הנשר ע"י עניים.

לסיום אוסיף הצעה-משאלה לגבי הכיוון של הבריורים בעניני שמיטה. המעיין בספרות הענפה ובמאות המאמרים שנכתבו בענין שמירת שמיטה מאז שנת תרמ"ט, שנת השמיטה שהונהג בה בפעם הראשונה "היתר המכירה". נציין רק אחדים מהם: יש להתאמץ לקיים שמיטה רק כאשר כולם יכולים לקיימה, אסור לפגוע בכלכלת המדינה, גם שומרי שמיטה מסתמכים על היתרים מפוקפקים, אסור לקנות ירקות מערבים ואסור להעסיק ערבים (בשנת שמיטה!), שמירת שמיטה נהפכה "לשמירת קליפות", תופעות שליליות בשיווק פירות ע"י אוצר ב"ד, ערעור על תקנת אוצר ב"ד, ועוד טיעונים שונים ומשונים על סמך הנחות בענין טעם מצוות השמיטה, וסברות במישור הרעיוני, ואפילו הרגשי. הרב זאב ויטמן שליט"א כבר הסביר בספרו "לקראת שמיטה ממלכתית" ובמאמרו בגיליון 3, מה חייב להיות הכיוון בשמירת שמיטה ומהם הדרכים כדי להגיע לשכלולה. רצוי, ואף חובה, להצביע על חריגות מהוראת הרבנים ועל תופעות שליליות אחרות שהיו במהלך שנת השמיטה תשנ"ד. אבל הכל מתוך מגמה לתקן ולשפר קיומה של מצוות השמיטה ומתוך הסכמה של "הן לא נזרע" לפי פירושו של "אור החיים" הקדוש. חייבים להכיר בעיקרון שהוראת שעה היא הוראת שעה, ובודאי כאשר היא באה להפקיע קיומה של מצוה חשובה. גם אין להעמיד הצעות לביטולה של המצוה מול הוראות שנתנו ע"י גדולי התורה למען קיומה².

יש לאמץ את הדרך של מרן הגרא"י קוק זצ"ל (אגרות הראי"ה ח"א סי' רפט): שאנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו לסבב פני הדברים, שסוף כל סוף תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש. עלינו להשתדל להנחות את הדבר, עד אשר יעלה בידינו בע"ה לבסס את יסוד קדושת השביעית בכל צורתו, כתורה וכמצוה. כי מצוה זו לבד חבתה ככל מצוה ממצוותיה של תורה, הלא עונשה, ומכלל לאו אתה שומע הן, שגם מתן שכרה בצידה, ובה תלוי גלות הארץ ויישובה כמפורש בתורה... חמשת המילים האלה - "בה תלוי גלות הארץ ויישובה" חייבות להתנוסס היום יותר מאי פעם בכל בית מדרש בו דנים על ההיערכות לקראת שנת שמיטה תשס"א. ובעזרת ה' בזכות קיומה של שבת הארץ נזכה לברכת "וישבתם על הארץ לבטח".

ברכת הצלחה ביישום תוכניותכם החשובות ובהוקרה רבה.

1. התייחסות לשאלת הלקט תהיה בע"ה בחוברת הבאה.
2. יעויין במה שכתבנו בחוב' אמונת עתיד 2 עמ' 34, הערות עורך י.פ.

אג' מרדכי שומרון

הפיטם של האתרוג

מצוות לקיחת ארבעת המינים בחג הסוכות מהווה סמל להידור בקיום המצוות. היות והתורה נקטה לישנא מעליא בהגדרת פרי האתרוג שנא': "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדד..." ולא ציינה במפורש שזהו האתרוג - מהוה הפסוק בסיס ללימוד כללי של "זה אלי ואנוהו - התנאה לפני במצוות". מכאן התפשט המנהג של הידור מיוחד במצוות לקיחת ארבעת המינים בהידורים מרובים.

גולת הכותרת בהידור זה, הוא האתרוג שבקנייתו מוכנים יהודים יראי שמים רבים לשלם דמים מרובים עבור אתרוג מהודר ונאה. בראש כל ההידורים נמצא ראשו של האתרוג - מחוטמו ועד לקצה פיטמתו. היות ומוצאים אנו פעמים רבות, שקיים חוסר ידע לגבי ההתייחסות לפיטמתו של האתרוג, אנסה בע"ה לבאר בקצרה את הנושא.

א. הגדרת הפיטם

מספר דעות נאמרו בענין:

1. לדעת רש"י והרא"ש, פיטמא היא ראש האתרוג.
2. לדעת רבינו יצחק, הפיטמא היא בעוקצו של האתרוג (בזנבו) ולפיכך אין פסול בנטילת הפיטמא שבראשו, היות ואינו חלק מהאתרוג.
3. לדעת הרי"ף והרמב"ם, הפיטמא היא הדד שבראשו.
4. לדעת הר"ן, הפיטמא היא השושנתא שעל ראש הדד.

נאמר במשנה (סוכה לד ע"ב): ניטלה פיטמתו (של האתרוג) - פסול. ופוסק השו"ע (סי' תרמח סעי' ז ומג"א שם ס"ק ח) שהפיטמא היא העץ שעל ראש האתרוג כמו חוד הדד ותחובה היא בתוכו. השו"ע נקט כשיטת הרמב"ם.

ב. דינו של האתרוג שגדל ללא פיטם?

כתב הרמ"א (סי' תרמח סעי' ז): "במה דברים אמורים (שפסול בנטילת פיטמתו)? שהיתה לו פיטמא וניטלה, אבל אם לא היתה לו פיטמא מעולם - כשר. וכך הם רוב האתרוגים המובאים במדינות אלו". והטעם הוא היות וזהו דרך גידולם, אינו בגדר חסר.

ג. הפיטם מהבחינה הבוטנית

יש להבין את המציאות הבוטנית של גידול הפרי והיווצרות הפיטם ע"מ להבין באופן נכון את הנושא. על עץ האתרוג ישנם פרחים רבים. במרכז הפרח נמצא עמוד העלי ובקצהו הצלקת (אשר תפקידה ללקוט את אבקת הפרחים כדי ליצור את זרעי האתרוג). כאשר הפרי

מתחיל להתפתח, חלקו העליון של עמוד העלי מתפתח לפיטם, והצלוקת, שהיא החלק שמעליו מתפתחת ל"שושנתא". לאחר מכן גדל ומתעבה חלקו התחתון של עמוד העלי, ובהדרגה הופך לפרי האתרוג. תהליכי הצמיחה הללו, מכוונים ומווסתים ע"י הורמוני צמיחה שונים הנוצרים בצמח ואשר גורמים לנשירת עלי הכותרת הלבנים של הפרח, ולנשירת שאר שלבי ההתפתחות השונים משלב הפרח ועד לשלב הפרי.

בין שאר ההורמונים הפעילים בתהליכים אלו ישנם חומרים האחראים לקשר שבין הפיטם וגוף האתרוג. כאשר הורמונים אלו נמצאים בריכוז מסוים - הפיטם נשאר מחובר לגוף האתרוג. ואילו כאשר ריכוז החומרים שונה - יביא הדבר לניתוקו של הפיטם מגוף האתרוג ולנשירתו. לאחר נפילת הפיטם נוצרת ריקמת הגלדה מיוחדת (בצבע חום בד"כ) אשר סוגרת את הפצע שנותר עם נפילת הפיטם.

דבר מצוי מאד הוא שעל אותו ענף גדלים אתרוגים בעלי פיטם ואתרוגים ללא פיטם, ואין הדבר תלוי כלל אם האתרוג מורכב או לא, כפי שניסו לטעון בעבר.

כיום, ניתן ע"י שימוש באמצעים כימיים מלאכותיים לגרום לכך שהפיטם לא ינשור וישאר מחובר לגופו של האתרוג (ע"י הוספת חומר המשמש כהורמון צמחי).

כיצד ניתן להבחין אם הפיטם נשבר ופסול מטעם חסר או שגדל באופן טבעי ללא פיטם?

תחילה, יש להדגיש כי לכל אתרוג יש פיטם בשלבים הראשונים של גידולו, והשאלה למעשה היא אם הפיטם נפל בעודו מחובר לאילן עקב נשירה טבעית או שהוא נשבר לאחר מכן. כאשר הפיטם נושר בעוד האתרוג מחובר לעץ - נוצרת ריקמת הגלדה (שצבעה חום בהיר) אשר מכסה את מקום הניתוק של הפיטם ואילו כאשר הפיטם נופל לאחר שהפרי נתלש מהעץ או מעט לפני תלישת הפרי - לא נוצרת רקמת ההגלדה ומקום החיבור יהיה חום בתחילה ואח"כ ישחיר. ולפיכך הזיהוי ברור.

ד. עצות מעשיות לשמירת האתרוג

1. כאשר קונים אתרוג ירוק ומעוניינים שצבעו ישתנה לצהוב - מומלץ להכניס אותו לתוך שקית פלסטיק יחד עם תפוח-עץ למשך מספר ימים. (יש לודא שלא תהיה רטיבות בשקית). ואז הפרי מבשיל וצבעו הופך צהוב.
2. איחסון האתרוג ושמירתו - מומלץ לשמור את האתרוג בכלי סגור (גם כאשר קונים אותו זמן רב לפני החג). אין לאחסן את הפרי במגבת לחה וכדו'. וכל זאת ע"מ שישאר מהודר ונאה במשך כל שבועת ימי החג.

תודתי, למר יעקב צפילביץ (כפר מימון), על עצותיו וסיועו בהבנת הנושא.

מעבדת מכון התורה והארץ

חרקים בקטניות וגרעינים *

שם המוצר	מס' יח' שנבדקו	סימני נגיעות		נגיעות בחרקים		נקי מחרקים	נגיעות ללא סימן
		עם חרקים	ללא חרקים	קלה (1-5)	חמורה (5+)		
אורז מלא	7	5	1	4	2	-	2
אורז פרסי ¹	7	-	1	-	-	7	-
אורז לבן	5	-	-	1	-	4	1
אפונה	9	-	-	-	-	9	-
בורגול 2	10	-	-	2	-	8	2
גריסים	16	6	-	4	5	7	3
חומס	6	-	-	3	-	3	3
חיטה ³	6	3	3	3	-	3	-
כוסמת ⁴	6	6	-	-	6	-	-
עדשים אדומים	12	3	-	5	3	4	5
עדשים ירוקים ⁵	12	-	-	-	-	12	-
פול	9	6	-	2	6	1	2
פופ-קורן	12	3	-	2	1	9	-
פרג	3	-	-	-	-	3	-
קוואקר	2	-	-	-	-	2	-
שומשום	6	2	-	4	-	2	2
שעועית לבנה	24	-	1	1	-	23	1
שעועית אדומה	3	-	-	-	-	3	-

* סיכום בדיקות המעבדה בחדשים: סיון - תמוז תשנ"ה. אנו חוזרים ומדגישים שאין להסיק מסקנות הלכתיות מן המימצאים לפני שיצטברו מימצאים נוספים ויעברו ניתוח מדעי ופסיקה הלכתית מוסמכת.

1. מספר היחידות שנבדקו כולל שקיות של אורז "פרסי מלא".
2. בבורגול, מעט אבקה בתחתית השקית איננה סימן לנגיעות.
3. בדקנו גם 1.5 ק"ג חיטה שנקנתה בתפוזרת בשוק. בבדיקה החיצונית לא נראה דבר. בבדיקה השולחנית מצאנו 2 קבוצות של גרגרים מודבקות בקורים ובתוכן ביצים + חרק אחד יבש.
4. בכל אחת מהשקיות הללו נמצאו כמה עשרות חרקים ממינים שונים ועשרות גרגרים נקובים. בכוסמת זו נעשה נסיון של ניקוי באמצעות הצפה במי מלח (5 כפות לליטר). כל הגרגרים הנקובים צפו למעלה, וכן רוב החרקים. אבל חרקים רבים נשארו בין הגרגרים.
5. השקיות הנגועות נלקחו משקים שנמכרו בשוק בתפוזרת. נמצאו שם כמה עשרות חרקים ולמעלה ממאה גרגרים נקובים.

חרקים במוצרי מזון שונים

1. ירקות עלים

ארטישוק: נבדקו 3 ראשים. בכל אחד מהם נמצאו 120 חרקים במוצע, בנוסף לביצים, נשלים וחרקים מפוררים.

בצל ירוק: נבדקו 20 ראשים. 11 נמצאו נגועים, ובכל אחד מהם 3-4 חרקים.

חסה: נבדקו 6 ראשים. בכל אחד מהם נמצאו 17-83 חרקים מסוגים שונים.

כרוב לבן: נבדקו 7 ראשים, ובכל אחד מהם נמצאו 40-50 חרקים. הנגיעות נמצאה עד שיכבה מס' 5.

כרוב אדום: נבדקו 2 ראשים. באחד מהם נמצאו 40 חרקים, ובשני - 250. הנגיעות הגיעה עד שיכבה מס' 8.

פטרוזיליה: נבדקו 6 אגדים. בכל אחד מהם נמצאו 6 חרקים במוצע.

שמיר: נבדקו 4 אגדים. בכל אחד מהם נמצאו 70-80 חרקים במוצע.

2. קמח לסוגיו

סובין: נבדקו 3 שקיות ונמצאו נקיות לגמרי.

קמח מלא: נבדקו 6 שקיות. בשתי שקיות נמצאו קורים. בשלוש נמצאו חורים ובשתיים אחרות נמצאו חרקים מטיילים בחוץ. בניפוי בנפה של 40 מש נמצאו חרקים ב-5 מבין השקיות ורק אחת נמצאה נקיה. בבדיקה שנערכה לאחר הניפוי לא נמצאו עוד חרקים.

3. תירס קלחים

במשך שנת תשנ"ה נבדקו 71 קלחים של תירס טרי. 41 מתוכם נמצאו נגועים בחרקים בין הגרגרים. בחורף ובאביב הנגיעות נמוכה יחסית (30% בערך), ואילו בקיץ היא הרבה יותר גבוהה (75% בערך). החרקים המצויים בין הגרגרים של התירס הם אותם חרקים המצויים בירקות העלים (בעיקר תריפסים וחלי תריפס). החרקים ניזונים מן העלים ולא מן הגרגרים, ולכן העלים עצמם נגועים הרבה יותר.

במעבדה נערכה סידרה ממושכת של נסיונות בניקוי התירס. מספר נסיונות התבססו על ההנחה שהחרקים עוברים מהעלים אל בין הגרגרים במהלך הקילוף שלהם מפני שהם בורחים מן האור. לשם כך נעשו נסיונות לקלף את העלים בחושך, להקפיא את הקלחים (בבית) לפני הקילוף, לחמם מעט במיקרוגל או לבשל לפני הקילוף. בדיקה שנערכה לאחר ביצוע כל אחת מהפעולות הללו הראתה שיש בתירס חרקים רבים. נעשו נסיונות גם להבהב את התירס מעל האש, לגלגל אותו מעל מפזר חום או להסיר את השליש העליון. גם שיטות אלה הוכחו כבלתי יעילות. נעשה נסיון להשרות את התירס במי חומץ ואכן חלק מהחרקים יצאו, אבל לא כולם.

4. ירקות קפואים

נבדקו שקיות של: כרובית, שעועית ירוקה ושעועית צהובה - ונמצאו נקיות.

ברוקולי: נבדקו 2 שקיות: אחת נמצאה נקיה ובאחת נמצא חרק בודד.

כרוב ניצנים: נערכה בדיקה מידגמית של 15 ראשים. ב-2 מהם נמצאו מעט פירורים שנראו כחרק שהתפרק, אבל לא נמצאו חרקים.

מהנעשה והנשמע במכון התורה והארץ

במכון:

- * העבודות בבנין הקבע של המכון נמשכות, וכבר יצקו את הריצפה של המבנה.

במחלקה המדעית:

- * בימים אלו מסתיימים סיורי פיקוח על ערלה וכלאים במספר משתלות. הפיקוח מסודר רק למשתלות שאין בהן שתילים שהוכנו בשמיטה באיסור. כאשר יושלמו סידרי הפיקוח יפורסמו שמות המשתלות המסודרות.
- * בחווה בכפר דרום מתבצע ניסוי לבדיקת מידת ההשפעה של התפוררות הגוש בהדרים במהלך השתילה.
- * במעבדה לחרקים מתבצעת עבודת סיכום של המימצאים שהצטברו עד כה. תוצאות הבדיקות של הקטניות נשלחו ליצרנים.

במדרשה:

- * הרצאות לנופשים בנושא "החרקים במזון" התקיימו בחדשים האחרונים במלון "חוף דקלים" ובמדרשת הדרום.
- * יום עיון בנושא "החרקים במזון" התקיים במכון לגיור ברמת גן.
- * התקיים יום עיון למשגיחי כשרות בקרית טבעון ע"י הרב יואל פרידמן.
- * התקיימה הרצאה למנהלים של בתי מלון בטבריה בנושא: החרקים במטבח הציבורי ע"י הרב עזריאל אריאל. כ"כ התקיים יום עיון באותו ענין לאנשי המטבח של קיבוץ בפר עציון ע"י הרב יואל פרידמן. ניתנה הדגמה מעשית ע"י המד' אריאל פורת.
- * במהלך החודש התקיימו מספר הרצאות בבתי הספר במיגור החרדי, בנושאים: "היווצרות הפרי" ו"החרקים במזון". הפעילות התקיימה בסמינר בית יעקב ובת"ת בית וגן.
- * במהלך הקיץ התקיימו פעילויות ב"גן המצוות", בהשתתפות: תלמידי הישיבה הגבוהה "אור עציון", משפחות של נופשים שהתארחו בגוש, וילדי גנים שקיימו פעילות בנושא: "מהגורן עד הפיתה" תוך הדגשת ההיבטים ההלכתיים: תר"מ, חרקים וחלה.

במכון למניעת מכשול אכילת שרצים

- * בבנין המכון בירושלים התקיים קורס מעשי לבדיקת מזון מחרקים: ירקות עלים וקטניות. השתתפו 80 נשים.
- * התקיים כנס גדול בירושלים, בהשתתפות: הרה"ג יהושע י. נויבירט שליט"א, הרה"ג יואל שוורץ שליט"א והאגרונום שמעון ביטון. השתתפו כ-200 נשים.

"נחייג ונשמע"

ניתן לחייג ולשמוע שיעור שבועי בנושא: "כשרות תוצרת חקלאית" במרכז "נחייג ונשמע" של בית חב"ד ברחובות (08-493770) ובבני ברק (03-5782770). לאחר שמיעת מנגינת הפתיחה - יש לחייג: 0391, ולקבל את השיעור המבוקש. הרוצים לשמוע שיעור קודם - יחייגו לאחר מכן את הסיפרה 2.

בס"ד

פריצת דרך בהוראת ההלכה

עם ישראל אגודה אחת

סרט הלכתי בנושא ארבעת המינים
בהמלצת: הרבנים הראשיים לישראל
ומשרד החינוך.

בסרט:

הלכות ארבעת המינים לפי מנהגי העדות השונות על רקע הנוף והטבע של ארץ ישראל.

ראיונות עם המגדלים.

אווירת החג בשוקי ארבעת המינים ובחג הסוכות.

אנימציה ממוחשבת תלת-ממדית הממחישה את כל פרטי ההלכות.

חוברת:

מצורפת לסרט חוברת למורה.

החוברת מכילה חמישה מערכי שיעור ודפי עבודה לתלמיד, המותאמים ללימוד המשולב בצפייה בסרט.

בהמלצת הרבנים הראשיים לישראל ומשרד החינוך.

מחיר ערכה (קלטת + חוברת) 60 ש"ח (כולל דמי משלוח)

מחיר הקלטת: 55 ש"ח (כולל דמי משלוח)

מחיר החוברת: 8 ש"ח (כולל דמי משלוח)

להזמנות: מכון "התורה והארץ"

כפר דרום ד.ג. חוף עזה.

טל. 07-847323 פקס. 07-847055